

Äkillisen kriisin vaikutus toiminnan jatkuvuuden arviointiin tilintarkastuksessa

Elina Pitkänen

2021 Laurea

Laurea-ammattikorkeakoulu

Äkillisen kriisin vaikutus toiminnan jatkuvuuden arviointiin tilintarkastuksessa

Elina Pitkänen
Liiketalouden koulutusohjelma
Opinnäytetyö
Toukokuu, 2021

Elina Pitkänen

Äkillisen kriisin vaikutus toiminnan jatkuvuuden arviointiin tilintarkastuksessa

Vuosi 2021

Sivumäärä 51

Tämä opinnäytetyö tehtiin aikana, jolloin Suomessa elettiin poikkeuksellisen koronavirusepidemian keskellä. Opinnäytetyön tarkoituksena oli tutkia, miten äkillinen kriisi ja taloudelliset poikkeusolot ovat vaikuttaneet toiminnan jatkuvuuden arviointiin tilintarkastuksessa. Toiminnan jatkuvuuden periaatteen mukaisesti tilinpäätös laaditaan olettaen, että yrityksen toiminta jatkuu tulevaisuudessakin vähintään seuraavan 12 kuukauden ajan tilinpäätöspäivästä lukien. Tilintarkastajan tehtävä on puolestaan arvioida sitä, onko yrityksellä tosiasiaa edellytykset toiminnan jatkamiseen.

Opinnäytetyön teoreettisessa viitekehyksessä käsitellään aluksi tutkimusta tukevia yleisiä tilintarkastusta käsitteleviä teemoja, kuten tilintarkastuksen kansallista ja kansainvälistä sääntelyä sekä sitä, miten aiemmat kriisit ovat vaikuttaneet tähän sääntelyyn. Lisäksi teoriaosuudessa esitetään tilintarkastusprosessin keskeiset vaiheet sekä käsitellään kattavasti toiminnan jatkuvuuden arviointia tilintarkastuksessa ja johdetaan keskeiset prosessit toiminnan jatkuvuutta koskevasta kansainvälisestä tilintarkastusstandardista ISA 570:stä.

Opinnäytetyön tutkimus edustaa laadullista tutkimusotetta. Tutkimusta varten haastateltiin viittä tilintarkastajaa ja haastattelumenetelmänä oli puolistrukturoitu asiantuntijahaastattelu. Asiantuntijahaastatteluiden perusteella saatiin muodostettua käsitys koronaepidemian vaikutuksista tilintarkastukseen ja toiminnan jatkuvuuden arviointiin. Tutkimuksen tulokset osoittavat, että koronaepidemiolla on ollut sekä positiivisia että negatiivisia vaikutuksia tilintarkastukseen. Tilintarkastus on toisaalta tehostunut etätyön ansiosta, mutta fyysistä läsnäoloa vaativien tarkastustoimenpiteiden toteuttaminen on aiheuttanut haasteita. Epidemian aikaisessa tilintarkastuksessa myös toiminnan jatkuvuuden arvioiminen on korostunut entisestään.

Elina Pitkänen

The impact of a sudden crisis on the auditor's assessment of going concern

Year 2021 Pages 51

This Bachelor's thesis was conducted at a time when Finland was in the middle of a coronavirus epidemic. The objective of this study was to examine how a sudden crisis and exceptional economic conditions have affected in the assessment of going concern. In accordance with the going concern principle, the financial statements are prepared with the assumption that the company will continue to operate in the future, at least for the next 12 months from the closing date. The auditor's responsibility, in turn, is to assess whether the entity is in fact in a position to continue as a going concern.

The theoretical framework of the thesis first addresses general audit themes that support the implementation of the research, such as national and international regulation of auditing and how the previous crises have affected this regulation. In addition, the theoretical part presents the key steps of the audit process and comprehensively discusses the assessment of going concern and derives the key processes from the international auditing standard (ISA) 570.

The research of this thesis represents qualitative research. Five auditors were interviewed for the study and the interviews were carried out with a semi-structured expert interview method. Based on the interviews, a perception was formed of the effects of the corona epidemic on auditing and the assessment of going concern. The results show that the corona epidemic has had both positive and negative effects on the audit. Auditing has, on the other hand, become more efficient due to remote working but the implementation of audit measures that require physical presence has posed challenges. The assessment of going concern has also been emphasized as a result of the epidemic.

Keywords: going concern, auditing, crisis

Sisällys

1	Johdanto.....	7
1.1	Opinnäytetyön tavoite ja tarkoitus.....	7
1.2	Aiheen valikoituminen ja rajaus.....	7
1.3	Opinnäytetyön rakenne.....	8
1.4	Lyhenteet.....	9
2	Johdatus tilintarkastukseen.....	10
2.1	Tilintarkastus käytännössä.....	10
2.2	Tilintarkastuksen normiperusta ja keskeiset säädökset.....	11
2.2.1	Tilintarkastuslaki ja tilintarkastusasetus.....	11
2.2.2	Kansainväliset tilintarkastusalan standardit.....	12
2.2.3	Tilintarkastusdirektiivi.....	12
2.2.4	Hyvä tilintarkastustapa ja ammattieettiset periaatteet.....	13
2.3	Tilintarkastusprosessi.....	13
2.3.1	Tilintarkastuksen suunnittelu.....	14
2.3.2	Tilintarkastuksen toteutus.....	15
2.3.3	Tilintarkastuksen päättäminen.....	17
2.4	Tilintarkastuksesta annettavat raportit.....	17
3	Toiminnan jatkuvuuden arviointi tilintarkastuksessa.....	19
3.1	Toiminnan jatkuvuuden käsite.....	19
3.2	Kansainvälinen tilintarkastusstandardi ISA 570.....	20
3.2.1	Riskien arviointi.....	20
3.2.2	Johdon arvio toiminnan jatkuvuudesta.....	22
3.2.3	Tilintarkastajan johtopäätökset.....	24
4	Taluskriisit ja tilintarkastus.....	27
5	Tutkimuksen toteutus.....	28
5.1	Tutkimusmenetelmä ja tutkimusaineiston hankinta.....	29
5.2	Tutkimusaineiston käsittely ja analysointi.....	32
6	Tutkimuksen tulokset.....	33
6.1	Poikkeusolojen vaikutus tilintarkastukseen.....	33
6.2	Toiminnan jatkuvuuden arvioimisesta.....	36
6.3	Tilintarkastus ja aiemmat kriisit.....	39
6.4	Tilintarkastus tulevaisuudessa.....	40
7	Pohdinta.....	40
7.1	Johtopäätökset.....	40
7.2	Tutkimuksen luotettavuus.....	41
	Lähteet.....	44

Kuviot	48
Taulukot	48
Liitteet	49

1 Johdanto

1.1 Opinnäytetyön tavoite ja tarkoitus

Tämän opinnäytetyön tavoitteena on selvittää, minkälaisia vaikutuksia äkillisellä, odottamattomalla kriisillä voi olla tilintarkastukseen kirjanpitovelvollisen yhteisön toiminnan jatkuvuuden arvioinnin kannalta. Toiminnan jatkuvuus on eräänlainen laissa säädetty yritystoiminnan selkäranka, jonka mukaisesti yritystoimintaa harjoitetaan ja tilinpäätöksiä laaditaan sillä oletuksella, että kirjanpitovelvollisen toiminta jatkuu tulevaisuudessakin. Tilintarkastajan on puolestaan tilintarkastusta suorittaessaan arvioitava, onko tarkastuskohteen toiminnan jatkumiselle tosiasiallisia edellytyksiä.

Tutkimusongelman ratkaisemiseen haetaan tukea alan kirjallisuudesta, aiemmasta tutkimuksesta sekä kansallisesta ja kansainvälisestä sääntelystä. Lisäksi toteutetaan laadullinen tutkimus haastattelemalla alan asiantuntijoita eli tilintarkastajia. Tutkimuksen avulla halutaan selvittää muun muassa (1) miten tutkimuksen aikaan vallinnut poikkeuksellinen koronaepidemia on vaikuttanut tilintarkastukseen, (2) mitä asioita tilintarkastajan tulee ottaa huomioon arvioidessaan toiminnan jatkuvuuden edellytyksiä, sekä (3) eroaako nykyinen epidemia aiemmista tilintarkastukseen vaikuttaneista kriiseistä tilintarkastuksen näkökulmasta.

1.2 Aiheen valikoituminen ja rajaus

Tässä opinnäytetyössä aiheen tarkastelu on kohdistettu toiminnan jatkuvuuden periaatteen ympärille. Toiminnan jatkuvuus on olennainen tekijä, joka tulee ottaa huomioon jo kirjanpitoa tehtäessä, mutta myös tilintarkastuksessa. Toiminnan jatkuvuudesta säädetään muun muassa kirjanpitolaissa ja tilintarkastuslaissa. Myös tilintarkastusta ohjaavissa kansainvälisissä tilintarkastusstandardeissa eli ISA-standardeissa (International Standards on Auditing) on toiminnan jatkuvuutta käsittelevä standardi, ISA 570 (uudistettu) Toiminnan jatkuvuus. Tämän standardin sisältöä ja merkitystä tilintarkastukseen käsitellään kappaleessa 3.2.

Koska tilintarkastusta säännellään laajasti ja kansallisen lainsäädännön lisäksi tilintarkastusta koskevia kansainvälisiä normistoja on runsaasti, ei opinnäytetyön rajallisuuden vuoksi ole mielekäästä yrittääkään antaa kattavaa kuvausta tilintarkastuksen koko laajuudesta. Tästä syystä tässä työssä ei käsitellä lainkaan julkissektorin tilintarkastusta, eikä yleisluonteista, laissa sääntelemätöntä tarkastusta. Myös yhtiömuotoja koskeva erityissääntely on pääasiallisesti rajattu työn ulkopuolelle. Opinnäytetyön teoriaosuudessa käsitellään kuitenkin

tilintarkastuksen yleiskuvan hahmottamiseksi keskeisimmät tilintarkastukseen vaikuttavat säädökset ja tilintarkastusprosessin vaiheet.

Tilintarkastus on ollut suosittu tutkimusaihe erityisesti kauppatieteiden alan kandidaatin- ja pro gradu -tutkielmissa. Tilintarkastusta koskevia ammattikorkeakoulutasoisia opinnäytetöitä on puolestaan tehty viime aikoina verrattain vähän ja niissä harvoissa, jotka tilintarkastusta käsittelevät, on tulokulma tämän työn aiheesta poikkeava. Esimerkiksi Lehti (2013) käsitteli työssään Tilintarkastajan Going concern -raportoinnista ennen konkurssia tilintarkastajan raportointia konkurssiin ajautuneissa yhtiöissä. Opinnäytetyössä (Lehti 2013) esiteltiin lyhyesti käsillä olevan opinnäytetyön kannalta merkittävä toiminnan jatkuvuutta koskeva kansainvälinen tilintarkastusstandardi ISA 570. Myös Launiemen (2015) opinnäytetyössä käsiteltiin tilintarkastusta kansainvälisten tilintarkastusstandardien pohjalta, mutta muita yhtäläisyyksiä tämän opinnäytetyön aiheeseen ei ollut havaittavissa.

Tämän opinnäytetyön aihe syntyi tekijän oman ammatillisen mielenkiinnon myötä. Opinnäytetyön tekemisen aikana vallinnut poikkeuksellinen epidemiatilanne antoi puolestaan mielenkiintoisen ja ajankohtaisen näkökulman opinnäytetyölle. Työssä tarkastellaan äkillisten kriisien vaikutusta tilintarkastukseen ja toiminnan jatkuvuuden arviointiin sekä selvitetään myös mahdollisia yhtymäkohtia ja poikkeavuuksia nykyisen kriisin ja aiempien talouskriisien osalta.

Poikkeukselliset olosuhteet ovat olleet myös muiden hiljattain julkaistujen tutkimusten innoittajina. Ruohola (2020) lähestyi aihepiiriä pro gradu -tutkielmassaan selvittäen tilintarkastusta sääntelevien normien kehitystä ja soveltuvuutta poikkeuksellisiin olosuhteisiin käytettäväksi. Tutkielmassaan Ruohola (2020) tarkasteli koronakriisin vaikutusta laajasti koko tilintarkastusprosessin näkökulmasta sekä sitä, miten koronapandemia on vaikuttanut tilintarkastajien työhön. Käsillä oleva tutkielma puolestaan poikkeaa edellisestä rajatessaan tarkastelun pääasiassa toiminnan jatkuvuuden periaatteen kontekstiin ja ISA 570 -standardin käsittelyyn.

1.3 Opinnäytetyön rakenne

Tämä opinnäytetyö jakautuu teoreettiseen ja tutkimukselliseen osuuteen, jotka yhdessä muodostavat seitsemästä luvusta koostuvan kokonaisuuden, jonka tarkoituksena on luoda jäsenelty kuva vallitsevan epidemian vaikutuksista toiminnan jatkuvuuden arviointiin lakisääteisessä tilintarkastuksessa.

Luvut 2-4 muodostavat työn teoreettisen osuuden, jossa esitettyihin tietoihin pohjautuen laadittiin tämän opinnäytetyön tutkimus. Ensimmäisessä teorialuvussa käsitellään tilintarkastusta yleisellä tasolla. Luvussa hahmotetaan tilintarkastuksen yhteiskunnallista

roolia, sekä käsitellään keskeisimpiä tilintarkastusta säänteleviä normistoja. Lisäksi luvussa käydään läpi tilintarkastusprosessin pääpiirteet.

Toisessa teorialuvussa (luku 3) syvennyttään opinnäytetyön keskeisimpään teoreettiseen ydinsisältöön eli toiminnan jatkuvuuteen. Toiminnan jatkuvuutta koskevien kansallisten normien ohella painotetaan erityisesti kansainvälisen tilintarkastusstandardi ISA 570:n sisältöä. Luvussa neljä keskitytään puolestaan keskeisiin tilintarkastusalaan vaikuttaneisiin kriiseihin 2000-luvulta alkaen aina tämän opinnäytetyön aihetta innoittaneeseen ja työn aikana vallinneeseen koronaepidemiaan.

Luvussa viisi kuvataan opinnäytetyön tutkimus kokonaisuudessaan. Tämän opinnäytetyön tutkimus toteutettiin laadullisia tutkimusmenetelmiä hyödyntäen ja tutkimushaastattelut toteutettiin maaliskuussa 2021. Tutkimusosiossa annetaan seikkaperäinen kuvaus tutkimuksen eri vaiheista, jonka jälkeen selostetaan tutkimuksen keskeiset tulokset (luku 6). Lopuksi työn viimeisessä luvussa (luku 7) esitetään tärkeimmät johtopäätökset ja arvioidaan tutkimuksen luotettavuutta.

1.4 Lyhenteet

EU	Euroopan unioni
IAASB	International Auditing and Assurance Standards Board
IFAC	International Federation of Accountants
IFRS	International Financial Reporting Standards
IAS	International Accounting Standards
ISA	International Standard on Auditing
KPL	kirjanpitolaki
PIE-yhteisö	yleisen edun kannalta merkittävä yhteisö (<i>Public interest entity</i>)
TilintarkL	tilintarkastuslaki

Kansainväliset tilintarkastusalan standardit

ISA 200	Riippumattoman tilintarkastajan yleiset tavoitteet ja tilintarkastuksen suorittaminen ISA-standardien mukaisesti
ISA 315	Olellaisen virheellisuuden riskien tunnistaminen ja arvioiminen yhteisöstä ja sen toimintaympäristöstä muodostetun käsityksen avulla
ISA 570	Toiminnan jatkuvuus
ISA 705	Riippumattoman tilintarkastajan tilintarkastuskertomukseen sisältyvän lausunnon mukauttaminen
ISA 706	Riippumattoman tilintarkastajan tilintarkastuskertomukseen sisältyvät tiettyjä seikkoja painottavat kappaleet ja muita seikkoja koskevat kappaleet

2 Johdatus tilintarkastukseen

2.1 Tilintarkastus käytännössä

Tilintarkastuksen juuret sijoittuvat 1800-luvulle, jolloin teollistumisen myötä länsimaiset yhteiskunnat ja talous kehittyivät voimakkaasti, ja syntyi tarve delegoida yritysten johdon valvonta omistajilta erityiselle valvonnasta vastaavalle henkilölle, tilintarkastajalle.

Tilintarkastus syntyi tarpeesta turvata omistajien etu ja varmistua siitä, että omistajat saavat johdolta oikeat tiedot yrityksen taloudellisesta tilasta ja toiminnasta. Sittemmin tilintarkastus on monimuotoistunut ja taloudellista informaatiota hyödyntävien sidosryhmien määrä on lisääntynyt. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 23.)

Talusteorian mukaan tilintarkastuksen perustana on kahden tai useamman osapuolen välillä vallitseva sopimusperusteinen tilintekovelvollisuus, jossa yksi osapuoli on velvollinen toimimaan toisen osapuolen määrittelemällä tavalla ja raportoimaan tälle toiminnastaan. Tilintekovelvollisuus voi perustua myös julkiseen tilintekovelvoitteeseen. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 24; Tomperi 2018, 6.)

Suomen lainsäädännössä tilintarkastusvelvollisuus ulottuu kirjanpitovelvollisten yhteisöiden ja säätiöiden tarkastukseen. Kuitenkin kaikkein pienimmät kirjanpitovelvolliset on osittain vapautettu lakisääteisestä tilintarkastuksesta. (TilintarkL 2:2.2 §.) Tilintarkastuksen kohteena on tilintarkastuslain (1141/2015) 3 luvun 1 §:n mukaan kirjanpitovelvollisen tilikauden kirjanpito, tilinpäätös ja hallinto. Tilintarkastuslaissa ei ole nimenomaista säännöstä tilintarkastuksen tavoitteesta, mutta alan kirjallisuudessa (esim. Luumi 2009, 71; Tomperi 2017, 11; Horsmanheimo & Steiner 2017, 236) katsotaan vakiintuneesti, että tilintarkastuksen tavoitteena on tilintarkastajan lausunnon antaminen. Lausunnolla otetaan kantaa siihen, onko tarkastettu tilinpäätös laadittu olennaisilta osiltaan lakisääteisten vaatimusten mukaisesti ja antaako se oikean ja riittävän kuvan tarkastuksen kohteena olevan yhteisön toiminnan tuloksesta sekä sen taloudellisesta asemasta.

Kansainvälisen tilintarkastusstandardin ISA 200 *Riippumattoman tilintarkastajan yleiset tavoitteet ja tilintarkastuksen suorittaminen ISA-standardien mukaisesti* mukaan tilintarkastuksen tavoitteena on ”*lisätä aiottujen käyttäjien luottamusta tilinpäätökseen*” (IFAC 2018, 332). Standardin mukaan tavoite saavutetaan, kun tilintarkastaja antaa lausunnon, josta ilmenee, onko tilinpäätös laadittu tilinpäätösnormiston mukaisesti. Käytännössä tilinpäätös on laadittu normiston mukaisesti silloin, kun se antaa oikean ja riittävän kuvan kirjanpitovelvollisen taloudellisesta asemasta, tai kun se on esitetty olennaisilta osiltaan oikein. (IFAC 2018, 332.)

2.2 Tilintarkastuksen normiperusta ja keskeiset säädökset

2.2.1 Tilintarkastuslaki ja tilintarkastusasetus

Suomen ensimmäinen tilintarkastusta sääntelevä yleislaki (936/1994) tuli voimaan 1.1.1995. Ennen lain säätämistä tilintarkastusta säänteli eri yhteisölakien säännökset, jotka olivat sisällöltään eri laajuisia ja alan sääntely oli siten pirstaleista (HE 194/2006 vp, 10). Tilausta yhtenäiselle tilintarkastusta sääntelevälle laille oli siis olemassa ja lain säätämisen myötä tilintarkastusalalle luotiin selkeät raamit.

Vuonna 2007 tilintarkastuslaki kumottiin ja uusi tilintarkastuslaki (459/2007) astui voimaan 1.7.2007. Vuoden 2007 tilintarkastuslain säätämisen taustalla vaikuttivat erityisesti tilintarkastuksen toimintaympäristössä tapahtuneet muutokset. Yksityisellä sektorilla vaikuttaneen voimakkaan kansainvälistymiskehityksen myötä yritystoiminta oli yhä monimuotoisempaa ja sekä tilintarkastukseen että tilinpäätösten laatimiseen kaivattiin aiemaa yksityiskohtaisempaa sääntelyä. Yhdysvalloissa 2000-luvun alussa tapahtuneiden tilintarkastuskandaalien seurauksena uudistamispaive kohdistui myös tilintarkastajien ammattikuntaan ja uuden tilintarkastuslain (459/2007) myötä muun muassa maallikkotilintarkastukset jäivät historiaan ja tilintarkastajan ammatin harjoittamisesta tuli luvanvaraista. Niin ikään keskeinen muutos vanhaan oli pienten kirjanpitovelvollisten yhteisöjen vapautuminen tilintarkastusvelvollisuudesta. Lakiuudistuksen tarkoituksena oli ennen kaikkea lisätä entisestään tilintarkastuksen uskottavuutta ja luotettavuutta. (HE 194/2006 vp.)

Nykyinen, järjestyksessään kolmas tilintarkastuslaki (1141/2015), tuli voimaan 1.1.2016 ja siihen tehtiin varsin pian muutoksia 19.8.2016 voimaan tulleella lainmuutoksella (622/2016) (Horsmanheimo & Steiner 2017, 114). Voimassa olevan tilintarkastuslain säätämistä perusteltiin muun muassa tilintarkastuksen tutkintouudistuksella sekä tilintarkastuksen valvontaa koskevilla seikoilla. Tilintarkastuksen valvontatehtävä keskitettiin Patentti- ja rekisterihallituksen alaisuudessa toimivaan elimeen, Tilintarkastusvalvontaan. Aiemmin valvonta oli hajautettu kunkin tilintarkastajaryhmän oman valvonta- ja hyväksymiselimen tehtäväksi. Lisäksi tilintarkastusalan tutkintorakennetta uudistettiin. Aiemmin tilintarkastajat jaettiin kolmeen ryhmään, joista HTM- ja KHT-tilintarkastajat suorittivat pääasiassa yksityisen sektorin tilintarkastuksia ja JHTT-tilintarkastajat työskentelivät julkishallinnon tarkastusten parissa. Nykyisin tilintarkastajat suorittavat kaikille tilintarkastajille yhteisen tilintarkastusalan perustutkinnon (HT-tutkinto), jonka jälkeen tilintarkastajan on mahdollista halutessaan erikoistua yksityissektorin tilintarkastukseen (KHT-tutkinto) tai julkissektorin tilintarkastukseen (JHT-tutkinto). (HE 254/2014 vp.)

Tilintarkastuslaki on yleislaki, jota sovelletaan, jollei muualla laissa toisin säädetä.

Tilintarkastuslakia sovelletaan kirjanpitovelvollisen yhteisön ja säätiön tilintarkastukseen sekä

toimeen, joka muun lain tai asetuksen nojalla katsotaan tilintarkastajan tehtäviin kuuluvaksi tai jonka perusteella tilintarkastaja antaa tuomioistuimen tai muun viranomaisen käyttöön kirjallisen lausunnon (TilintarkL 1:1 §). On hyvä tiedostaa, ettei kansallisessa tilintarkastuslaissa (1141/2015) säädetä tilintarkastuksen tavoitteista, vaan sääntely rajoittuu tilintarkastuksen sisältöön sekä tilintarkastajien hyväksymistä ja valvontaa koskeviin säännöksiin. Lain asettamana tavoitteena voidaan katsoa olevan tilintarkastajan pyrkimys tuottaa laadukkaita tilintarkastajan raportteja, jotka perustuvat tilintarkastuslaissa määrättyjen kohteiden tarkastuksiin. (Halonen & Steiner 2009, 13.) Myös useat yhteisö lait, kuten osakeyhtiölaki (624/2006) ja henkilöyhtiöitä koskeva avoimesta yhtiöstä ja kommandiittiyhtiöstä annettu laki (389/1988) sisältävät tilintarkastusta koskevia yhtiömuotoon sidottuja säännöksiä, joita sovelletaan rinnakkain yleislain säännösten kanssa.

Tilintarkastusta koskevia säännöksiä on myös tilintarkastuslain kanssa samanaikaisesti voimaan tullessa tilintarkastuksesta annetussa valtioneuvoston asetuksessa (1377/2015) eli tilintarkastusasetuksessa. Tilintarkastusasetuksen keskeinen sisältö koostuu tilintarkastajarekisteriä koskevista tilintarkastuslakia tarkentavista säännöksistä, tilintarkastusvalvonnan työsuunnitelmaa ja toimintakertomusta koskevista säännöksistä sekä listayhtiöitä ja yleisen edun kannalta merkittäviä yhteisöjä eli PIE-yhteisöjä koskevan avoimuusraportin sisällöstä (Horsmanheimo & Steiner 2017, 123-124).

2.2.2 Kansainväliset tilintarkastusalan standardit

Kansallisen sääntelyn lisäksi kansainväliset tilintarkastuslähteet muodostavat merkittävän tilintarkastusta sääntelevän normiston. Keskeisimmät tilintarkastusalan kansainväliset standardit ovat kansainvälisen tilintarkastus- ja varmennusstandardilautakunnan (IAASB, *International Auditing and Assurance Standards Board*) kansainvälisen tilintarkastajaliiton (IFAC, *International Federation of Accountants*) alaisuudessa laatimat suositukset, ISA-standardit (*International Standard on Auditing*) (Horsmanheimo & Steiner 2017, 163-164).

Tilintarkastuslain (1141/2015) 3 luvun 3 § velvoittaa tilintarkastuksessa noudatettavan EU:ssa hyväksytyjä kansainvälisiä tilintarkastusstandardeja. Standardeja ei kuitenkaan ole toistaiseksi hyväksytty unionin tasolla sovellettavaksi, mutta tilintarkastusstandardien velvoittavuus on johdettavissa hyvään tilintarkastustapaan kuuluvaksi toimintaperiaatteeksi ja vuoden 2007 tilintarkastuslakia edeltäneen hallituksen esityksen (HE 194/2006 vp) mukaisesti niitä noudatetaan osana hyvää tilintarkastustapaa, kunnes tilintarkastusstandardit hyväksytään EU:ssa sovellettaviksi (ST-Akatemia 2020, 32; HE 194/2006 vp, 37).

2.2.3 Tilintarkastusdirektiivi

Euroopan unionin (EU) jäsenenä Suomea velvoittavat myös monet unionin tasoiset säädökset. Kenties keskeisin tilintarkastusta koskeva kansainvälinen säädös on 16.4.2006 annettu

Euroopan parlamentin ja neuvoston direktiivi 2006/43/EY tilinpäätösten ja konsolidoitujen tilinpäätösten lakisääteisestä tilintarkastuksesta, direktiivien 78/660/ETY ja 83/349/ETY muuttamisesta sekä direktiivin 84/253/ETY kumoamisesta eli niin kutsuttu tilintarkastusdirektiivi. Tilintarkastusdirektiiviin on sittemmin tehty muutoksia ja uusimmat niistä tulivat voimaan vuonna 2014 (Horsmanheimo & Steiner 2017, 130).

Vuoden 2006 tilintarkastusdirektiivin säätämisen taustalla oli 1990-luvulla ilmennyt tarve yhtenäistää tilintarkastusta koskevia säännöksiä EU:n jäsenvaltioissa tehtävää tilintarkastusta silmällä pitäen. Direktiivin valmistelua vauhdittavana voimana vaikutti myös eräät laajaa huomiota herättäneet, joskin harvalukuiset, Eurooppaa ravistelleet tilinpäätöskandaalit. (HE 194/2006 vp, 11.) Näitä skandaaleja ja niiden vaikutusta tilintarkastukseen käsitellään jäljempänä luvussa 4.

2.2.4 Hyvä tilintarkastustapa ja ammattieettiset periaatteet

Suomessa tilintarkastuksen valvonnasta vastaa Patentti- ja rekisterihallituksen alainen Tilintarkastusvalvonta. Sen tehtävänä on muun muassa valvoa, että tilintarkastuksia tehtäessä noudatetaan hyvää tilintarkastustapaa. Hyvä tilintarkastustapa on tilintarkastajien työtä ohjaavaa tapaoikeutta, jonka perustana ovat lait ja asetukset, kansainväliset tilintarkastusalan standardit, ammattieettiset periaatteet, tuomioistuinten ratkaisut, muiden viranomaisten päätökset ja kannanotot sekä tilintarkastusalan kirjallisuus. (Patentti- ja rekisterihallitus 2019; Horsmanheimo & Steiner 2017, 160.) Hyvä tilintarkastustapa on luonteeltaan verrattavissa hyvään kirjanpitoon ja hyvään asianajotapaan sekä muihin eri liiketoiminta-alueilla noudatettaviin asiantuntijoiden toimintaa ohjaaviin hyvän tavan normistoihin. Tilintarkastajien työtä ohjaa hyvän tilintarkastustavan ohella myös hyvä tilintarkastajatapa, joka velvoittaa muun muassa huolellisuus-, objektiivisuus- ja salassapitovelvoitteen noudattamiseen (Tomperi 2018, 21).

Hyvästä tilintarkastustavasta säädetään tilintarkastuslaissa (1141/2015), jonka 4 luvun 3 §:n 1 momentin mukaan tilintarkastajan tulee noudattaa hyvää tilintarkastustapaa suorittaessaan tilintarkastuslaissa määrättyjä tehtäviä. Ammattieettiset periaatteet puolestaan ovat velvoittavia 4 luvun 1 §:n mukaan. Ammattieettisten periaatteiden nojalla tilintarkastajan on suoritettava tehtävänsä ”*ammattitaitoisesti, rehellisesti, objektiivisesti ja ammatillinen kriittisyys säilyttäen sekä huolellisesti yleinen etu huomioon ottaen.*” (TilintarkL 4:1 §).

2.3 Tilintarkastusprosessi

Tilintarkastus kuvataan usein kolmivaiheisena prosessina, jonka päämääränä on täyttää tilintarkastuslain mukaiset vaatimukset tilintarkastuksen tavoitteesta, jota on käsitelty edellä luvussa 2.1. Tilintarkastusprosessin vaiheet ovat suunnittelu, toteutus ja päättäminen.

Jokainen vaihe sisältää runsaasti erilaisia toimenpiteitä, joiden sisällöstä lausutaan kansainvälisissä tilintarkastusalan standardeissa eli ISA-standardeissa.

Tilintarkastusprosessin vaiheita käsitellään seuraavissa luvuissa siinä laajuudessa, mikä on tarpeen tilintarkastuksen kulun ymmärtämiseksi yleisellä tasolla. Tarkastelun ulkopuolelle jäävät näin ollen eri yhtiömuotoja koskevat erityispiirteet samoin kuin konserniyhtiöitä koskeva sääntely. Niin ikään julkishallinnon tarkastus ja arviointi on myös jätetty tämän tarkastelun ulkopuolelle.

2.3.1 Tilintarkastuksen suunnittelu

Tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa tilintarkastaja suorittaa alustavia toimenpiteitä, joiden perimmäisenä tarkoituksena on arvioida tarkastuskohteessa piilevien riskien mahdollisuutta (Halonen & Steiner 2009, 54). Alustaviin toimenpiteisiin sisältyy muun muassa asiakassuhteen ja tilintarkastustoimeksiannon hyväksyminen, tilintarkastusasiakkaaseen tutustuminen silloin, kun asiakas on uusi, sekä käsityksen muodostaminen asiakkaan toimintaympäristöstä. Suunnitteluvaiheessa tilintarkastaja myös laatii tilintarkastuksen kokonaistrategian sekä sen pohjalta yksityiskohtaisen tilintarkastussuunnitelman, jonka mukaan tilintarkastuksessa edetään. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 235-257.)

Tilintarkastuksen suunnitteluvaiheessa korostuu erilaisten tilintarkastusriskien arvioiminen. Tilintarkastaja on yhtäältä vastuullinen selvittämään tilinpäätökseen vaikuttavia riskejä, mutta toisaalta tarkastuskohteen johto on vastuussa yhteisöään koskevien riskien tunnistamisesta ja tarvittavien toimenpiteiden laatimisesta. Tilintarkastajan tehtävänä on hankkimansa tilintarkastusevidenssin perusteella saavuttaa kohtuullinen varmuus siitä, että tilinpäätös täyttää kirjanpitolain (1376/2016) 3 luvun 2 §:n mukaisen kirjanpitovelvollisen toiminnan tulosta ja taloudellista asemaa koskevan oikean ja riittävän kuvan vaatimuksen. Kun laissa hyväksytään tilintarkastajan varmistuvan vain kohtuullisesti tilinpäätöksen lainmukaisuudesta, hyväksytään samalla riski siitä, ettei hänen tilintarkastuksensa päätteeksi antama lausunto ole asianmukainen. Käytännössä näin on silloin, kun tilintarkastaja antaa tilintarkastuslausunnon vakiomuotoisena, vaikka tilinpäätös on ennen tilintarkastusta ollut olennaisesti virheellinen. Olennaisen virheellisuuden riskin lisäksi tilintarkastusriskiin sisältyy havaitsemisriski eli riski siitä, ettei tilintarkastaja lainkaan havaitse tällaisen olennaisen virheen olemassaoloa. (Tomperi 2017, 33.)

Olennaisen virheellisuuden riski jaetaan toimintariskiin ja kontrolliriskiin, jotka molemmat kohdistuvat tilintarkastuksen kohteeseen toisin kuin havaitsemisriski, joka koskettaa itse tilintarkastajaa. Toimintariskillä tarkoitetaan tiettyyn toimintoon tai tilinpäätöksen erään kohdistuvaa alttiutta sellaiselle virheelle, joka yksin tai yhdessä muiden virheellisyksien tai olosuhteiden kanssa voisi olla olennainen. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 240.) Virheen mahdollisuus on sitä todennäköisempi, mitä monivaiheisemmasta toiminnosta on kyse.

Toimintariski voi myös ilmetä esimerkiksi johdon kokemattomuudesta tai yhteisön toimialassa tapahtuvien muutosten myötä. (Tomperi 2017, 34.) Kontrolliriski puolestaan liittyy yhteisön sisäisen valvonnan järjestämiseen ja siihen, ettei sisäisen valvonnan toimenpiteillä havaita riittävästi ja estetä sellaista virheellisyttä, joka voisi muodostua olennaiseksi (Horsmanheimo & Steiner 2017, 240).

2.3.2 Tilintarkastuksen toteutus

Tilintarkastuksen suunnitteluvaiheen jälkeen tilintarkastusprosessissa siirrytään toteutusvaiheeseen, johon sisältyy konkreettisia tarkastustoimenpiteitä. Tilintarkastuksen toteutusvaiheessa tilintarkastaja toteuttaa suunnitteluvaiheessa päättämänsä tilintarkastustoimenpiteet. Tavoitteena on hankkia riittävästi tilintarkastusevidenssiä, jonka avulla tilintarkastaja voi todeta alentuneen kontrolliriskin sekä tarkistaa, että kirjanpidon liiketapahtumat ovat rahamääräisesti paikkansa pitäviä (Halonen & Steiner 2010, 57).

Lakisääteisen tilintarkastuksen kohteena ovat kirjanpitovelvollisen tilikauden kirjanpito, tilikaudelta laadittu tilinpäätös, sekä hallinto (TilintarkL 3:1.1 §). Tilintarkastuksen osa-alueita käsitellään alan kirjallisuudessa usein toisistaan erillisinä osioina, ja myös seuraavissa kappaleissa osa-alueet käydään läpi itsenäisinä kokonaisuuksinaan. Käytännön tilintarkastustyössä kirjanpidon, tilinpäätöksen ja hallinnon tarkastusta ei kuitenkaan käsitellä toisistaan irrallisina osina (Horsmanheimo & Steiner 2017, 245).

Kirjanpidon tarkastus

Tilintarkastus on ensisijaisesti laillisuusvalvontaa eli sen varmistamista, että tarkastuksen kohteena oleva yhteisö on toiminut lainmukaisesti. Kirjanpidon tarkastuksen osalta tarkoituksena on siten varmistaa, että kirjanpito on tehty kirjanpitolain säännösten mukaisesti ja että kirjanpidosta saatava tieto on tilinpäätöksen laatimisen kannalta oikeaa ja riittävää (Horsmanheimo, Kaisanlahti & Steiner 2017, 85). Koska kirjanpidon tarkastuksen sisällöstä ei säädetä tilintarkastuslaissa, on se, mitä kirjanpidosta tarkastetaan, tilintarkastajan ammatillisen harkinnan varassa. Tilintarkastajan on kuitenkin toimittava kansainvälisten tilintarkastusstandardien suositusten mukaisesti sekä noudatettava hyvää tilintarkastustapaa. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 245.) Hyvän tilintarkastustavan mukaisesti tilintarkastajan tulee myös tarkastettavia kohteita valitessaan soveltaa olennaisuuden periaatetta sekä tarkastaa erityisesti sellaisia kohteita, joihin voi sisältyä virheen tai puutteen riski (Tomperi 2018, 55-57). Tarkastukseen voivat vaikuttaa myös tarkastuskohteen eri toimielinten, kuten yhtiökokouksen, antamat ohjeistukset siltä osin, kun ne eivät ole ristiriidassa lain tai muiden lakia alemman asteisten normistojen kanssa (TilintarkL 4:3.2 §).

Liiketapahtumien kirjaamista ja kirjanpitoaineistoa sääntelevään kirjanpitolain (1336/1997) 2 lukuun sisältyy kirjanpidon tarkastuksen kannalta keskeiset kohteet (Horsmanheimo ym. 2017, 85). Kirjanpidossa seurattavien liiketapahtumien tulee olla aitoja ja lain vaatimukset täyttävän tositteen perusteella todennettavissa (KPL 2:5 §). Kirjanpitolain (1620/2015) mukaan myös kirjausketju eli kirjanpidossa tehtävien kirjausten yhteys pääkirjanpitoon ja tilinpäätökseen täytyy voida vaikeuksitta todentaa kumpaankin suuntaan. Kirjausketjun todennettavuusvaatimus koskee myös kirjanpidosta viranomaisille määräajoin tehtäviä ilmoituksia. (KPL 2:6 §.) Tilintarkastajan tulee siis kirjanpitoa tarkastaessaan kiinnittää huomiota siihen, että edellä mainitut on toteutettu lainmukaisesti.

Tilinpäätöksen tarkastus

Tilintarkastuslain mukaisesti myös yhteisön tilinpäätös lukeutuu tilintarkastuksen kohteisiin. Tilinpäätös koostuu kirjanpitolain (1620/2015) 3 luvun 1 §:n mukaan taseesta, tuloslaskelmasta sekä suuryritysten ja PIE-yhteisöjen osalta myös rahoituslaskelmasta sekä näiden liitetiedoista.

Kuten edellä mainittiin, tilintarkastajan tehtävänä on tilintarkastuksen laillisuusvalvonnallisen luonteen vuoksi varmistaa, että kirjanpitovelvollinen on noudattanut kulloinkin voimassa olevia säädöksiä. Suomessa tilinpäätöksen laatimista sääntelee paitsi kirjanpitolaki myös kirjanpitoasetus (1339/1997) sekä eräissä, pääasiassa konserni- ja listayhtiöitä koskevissa, tapauksissa myös kansainväliset tilinpäätösstandardit eli IFRS-standardit (*International Financial Reporting Standards*). Lisäksi kirjanpitolautakunta antaa kirjanpitoa koskevia yleisohjeita ja lausuntoja, joita niin ikään noudatetaan hyvän kirjanpitoavan nojalla. (Horsmanheimo ym. 2017, 88.)

Tilinpäätöksestä tarkistetaan ensinnäkin, että kirjanpidon kirjausketju on virheetön siten, kuin edellä kirjanpidon tarkastuksen yhteydessä esitettiin. Tilintarkastaja varmistaa myös sen, että tilinpäätöksen dokumentit vastaavat kirjanpidossa esitettyjä tietoja, ja että tilinpäätöksen luvut ovat paikkansa pitäviä. Lisäksi tarkistetaan se, että tilinpäätös esitetään asianmukaisesti eli käytännössä tilinpäätösasiakirjojen tulee olla laadittu kirjanpitoasetuksen ja kirjanpitolautakunnan ohjeiden mukaisesti sekä vastata yleisiä taseen ja tuloslaskelman esittämisessä noudatettavia kaavoja. (Tomperi 2018, 82-83.)

Hallinnon tarkastus

Tilintarkastuksen kohteen kolmas osa-alue kirjanpidon ja tilinpäätöksen ohella on hallinnon tarkastus, joka kohdistuu nimensä mukaisesti tarkastuskohteen hallintoon ja siihen, onko yhteisön johto toiminut lainsäädännön ja määräysten mukaan. Se, mitä hallinnon tarkastus pitää sisällään, jää pitkälti tilintarkastajan tapauskohtaisen harkinnan varaan, sillä hallinnon tarkastuksen sisällöstä ei ole olemassa täsmällisiä säännöksiä tai ohjeita. Hallinnon

tarkastusta ei myöskään mainita kansainvälisissä tilintarkastusstandardeissa. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 254.) Tilintarkastuslakia uudistettaessa vuonna 2016 käytiin jopa keskustelua hallinnon tarkastuksen poistamisesta kokonaan tilintarkastuksen kohteesta. Ehdotus sai myös laajaa kannatusta tilintarkastusyhteisöjen keskuudessa. (HE 70/2016 vp.) Poistamisen vaikutuksia arvioineen työ- ja elinkeinoministeriön työryhmän päätöksen lopputuloksena hallinnon tarkastus säilytti kuitenkin asemansa lakisääteisen tilintarkastuksen kohteessa. Samalla kuitenkin ehdotettiin hallinnon tarkastusta koskevan ohjeistuksen täsmentämistä, minkä Suomen Tilintarkastajat ry otti tehtäväkseen. (Ruohonen 2020, 32.) Hallinnon tarkastusta koskeva suositus valmistui viimein keväällä 2021 (Raitio 2021, 11).

Horsmanheimon ja Steinerin (2017, 254-255) mukaan hallinnon tarkastuksen kohde voidaan ymmärtää tilintarkastuskertomuksen sisällön avulla. Heidän mukaansa tilintarkastajan tehtävä hallinnon tarkastuksessa on tilintarkastusevidenssin pohjalta arvioida sitä, onko yhteisön johto syyllistynyt vahingonkorvausvastuun aiheuttavaan tekoon tai laiminlyöntiin, josta tilintarkastajan on tilintarkastuslain nojalla huomautettava tilintarkastuskertomuksessa (Horsmanheimo & Steiner 2017, 245-255). Ruohosen (2020, 63) mukaan hallinnon tarkastuksen tavoitteena on edellä mainittujen lisäksi varmistua myös siitä, ettei yhteisön toiminnan jatkuvuudelle ole havaittavissa esteitä.

2.3.3 Tilintarkastuksen päättäminen

Tilintarkastusprosessin viimeisenä vaiheena on tilintarkastuksen päättäminen. Päättämisvaiheessa keskeisessä osassa on tilintarkastuskertomus ja erityisesti siihen sisältyvä tilintarkastajan lausunto, jota käsitellään tarkemmin luvussa 2.4.

Ennen tilintarkastuskertomuksen antamista tilintarkastaja suorittaa kuitenkin monia tilintarkastuksen päättämisvaiheen tehtäviä. Näihin sisältyy muun muassa loppuvaiheen analyttistä tarkastusta, jonka tavoitteena on muodostaa tilintarkastajan johtopäätös tilinpäätöskokonaisuudesta, sen seikan arviointia, miten tilintarkastusprosessissa havaitut korjaamattomat virheet vaikuttavat tilintarkastuskertomukseen, sekä tilinpäätöspäivän jälkeisten tapahtumien arviointia. Lisäksi tilintarkastuksen päättämisvaiheen toimenpiteisiin kuuluu tilintarkastajan ja yrityksen toimivan johdon väliset keskustelut siitä, miten tilintarkastaja arvioi tilintarkastuksessa esille tulleiden merkittävien asioiden vaikuttavan tilintarkastuksesta annettavaan lausuntoon. (Horsmanheimo & Steiner 2009, 442-443.)

2.4 Tilintarkastuksesta annettavat raportit

Tilintarkastuslain (1141/2015) mukaisia tilintarkastajan raportteja ovat tilinpäätösmerkintä, tilintarkastuskertomus sekä tilintarkastuspöytäkirja. Tilinpäätösmerkintä on tilintarkastuksesta annettavista raporteista lyhyin ja sen tarkoituksena on ilmentää tilinpäätöksessä sitä, että tilintarkastus on suoritettu asianmukaisesti ja siitä on annettu

tarkastuskertomus (Halonen & Steiner 2009, 454). Tilinpäätösmerkintä on vakiomuotoinen eli sen sisältö ei muutu tapauskohtaisesti. Tilinpäätösmerkinnällä ei myöskään oteta kantaa tai muuten lausuta tarkastuksen havainnoista (Horsmanheimo & Steiner 2017, 367.)

Tilintarkastuspöytäkirja puolestaan on yhteisön hallitukselle tai muulle vastuussa olevalle toimielimelle annettava sisäinen dokumentti, jossa tilintarkastaja huomauttaa sellaisista havaitsemistaan puutteista tai virheistä, jotka ovat luonteeltaan vähäisiä eikä niistä siksi ole tarvetta lausua tilintarkastuskertomuksessa (ST-Akatemia 2020, 342). Tilintarkastuksen tuloksista kertova tilintarkastuskertomus on raporteista merkittävin ja sen sisällöstä säädetään tilintarkastuslain 3 luvun 5 §:ssä.

Tilintarkastuslaissa (622/2015) säädetään tilintarkastajan velvollisuudesta antaa kultakin tilikaudelta tilintarkastuskertomus, jossa yksilöidään tilintarkastuksen kohteena oleva tilinpäätös, ja josta ilmenee tilinpäätöksen laatimisessa noudatettu tilinpäätösnormisto sekä tilintarkastuksessa noudatetut tilintarkastusstandardit. Tilintarkastuskertomus on lisäksi päivättävä ja allekirjoitettava, ja tilintarkastajan toimipaikka on ilmoitettava. (TilintarkL 3:5.1 §.) Tilintarkastuslain lisäksi tilintarkastuskertomuksen laatimista ohjaa kansainvälinen tilintarkastusstandardi ISA 700 (uudistettu) *Tilinpäätöstä koskevan lausunnon laatiminen ja kertomuksen antaminen* sekä uudistetut standardit ISA 705 ja ISA 706, joissa käsitellään mukautetun tilintarkastuskertomuksen antamisesta tai tiettyä seikkaa painottavan lisäkappaleen laatimisesta johtuvia muutoksia tilintarkastuskertomukseen (IFAC 2018, 980).

Tilintarkastuslaissa luetellaan ne seikat, joista tilintarkastuskertomuksessa on lausuttava. Tilintarkastuskertomuksen lausunnossa otetaan ensinnäkin kantaa siihen, onko tilintarkastuksen kohteena ollut tilinpäätös laadittu tilinpäätössäännösten mukaisesti niin, että se antaa oikean ja riittävän kuvan tarkastettavan yhteisön taloudellisesta tilasta. Toiseksi lausutaan siitä, onko tilinpäätös laadittu lainsäädännön vaatimusten mukaisesti. Lisäksi tilintarkastuskertomuksesta ilmenee, onko toimintakertomuksen laatimisessa noudatettu sitä koskevia säännöksiä, ja vastaavatko toimintakertomuksessa ja tilinpäätöksessä esitetyt tiedot toisiaan. (TilintarkL 3:5.2 §.)

Tilintarkastuskertomus voi olla luonteeltaan vakiomuotoinen tai mukautettu. Vakiomuotoinen tilintarkastuskertomus annetaan silloin, kun tilintarkastuksessa ei ole ilmennyt aihetta tilintarkastuskertomuksen mukauttamiselle, ja tilintarkastus on muutoinkin voitu suorittaa hyvää tilintarkastustapaa noudattaen. Käytännössä tilintarkastuskertomus voi olla vakiomuotoinen silloin, kun tilinpäätökselle asetettu oikean ja riittävän kuvan vaatimus täyttyy ja tilinpäätös on muutoinkin lain vaatimusten mukainen. Lisäksi vakiomuotoisuuden ehtona on muun muassa se, ettei toimintakertomukseen sisälly olennaisia virheitä eikä tilintarkastuskertomuksessa ole tarpeen antaa lisätietoja taikka huomauttaa toiminnan jatkuvuuteen liittyvistä tekijöistä. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 372.)

Tilintarkastuskertomus on puolestaan mukautettu silloin, kun yhtiä tai useampaa vakiomuotoisen kertomuksen osista on jouduttu muuttamaan vakiokaavasta poikkeavaksi. Mukautettu tilintarkastuskertomus voi esimerkiksi sisältää tilintarkastajan huomautuksen tai lisätiedon toiminnan jatkuvuutta uhkaavista seikoista. (Horsmanheimo & Steiner 2017, 372-373.) Mukautettu tilintarkastuskertomus sisältää joko kielteisen lausunnon tai varauman sisältävän lausunnon. Toisaalta tilintarkastuslaissa säädetään myös tilanteesta, jolloin tilintarkastaja ei voi antaa lausuntoa lainkaan. Lain (622/2016) mukaan lausunnon antamatta jättämisestä on tällöin ilmoitettava tilintarkastuskertomuksessa (TilintarkL 3:5.3 §).

3 Toiminnan jatkuvuuden arviointi tilintarkastuksessa

3.1 Toiminnan jatkuvuuden käsite

Toiminnan jatkuvuus on keskeinen tilintarkastukseen ja kirjanpitoon liittyvä käsite, josta säädetään useissa eri lähteissä. Kirjanpitolaissa (1336/1997) toiminnan jatkuvuuden periaate on yleinen tilinpäätösperiaate, jonka mukaan tilinpäätös laaditaan olettaen, että kirjanpitovelvollisen yritystoiminta jatkuu (KPL 3:3 §). Toiminnan jatkuvuuden periaatteeseen sisältyy oletus, jonka mukaan kirjanpitovelvollisen seuraavakin tilinpäätös laaditaan jatkuvuuden periaatetta noudattaen (Tomperi 2018, 85). Näin ollen toiminnan oletetaan jatkuvan vähintään seuraavan 12 kuukauden ajan tilikauden päättymisestä.

Tilintarkastuslaissa (622/2016) puolestaan toiminnan jatkuvuuden oletama sisältyy tilintarkastuskertomusta koskevaan säännökseen. Tilintarkastuslain (622/2016) 3 luvun 5 §:n 7 momentin mukaan tilintarkastajan on tilintarkastuskertomuksen lisätiedoissa ilmoitettava siitä, jos tarkastuksessa on ilmennyt aiheutta epäillä yhteisön toiminnan jatkuvuutta, sekä mihin seikkoihin tilintarkastaja on erityisesti kiinnittänyt huomiota tarkastusta suorittaessaan.

Myös kansainvälisen tilintarkastusstandardin ISA 570:n mukaisena lähtökohtana on toiminnan jatkuvuuteen perustuva laskentaperuste, jonka mukaan tilinpäätöksen laatimisen perusteena on oletus toiminnan jatkumisesta ennakoitavissa olevan tulevaisuuden ajan (IFAC 2018, 838). Lisäksi kansainvälinen tilinpäätösstandardi IAS 1 *Tilinpäätöksen esittäminen* edellyttää, että yhteisön johdon on tehtävä arvio toiminnan jatkumisen edellytyksistä (ST-Akatemia 2020, 313).

Yhtiön taloudellisen tilanteen heikentyessä tilintarkastuksessa on tarkasteltava kriittisesti yhtiön toiminnan jatkumisen edellytyksiä sekä kiinnitettävä huomiota sellaisiin seikkoihin, jotka eivät hyvinä aikoina vaadi tilintarkastajalta erityistä paneutumista. Yhtiön taloudellista tilaa heijastavia arvioinnin apuvälineitä ovat muun muassa yhtiön maksuvalmiutta ja vakavaraisuutta sekä pitkän ja lyhyen aikavälin kannattavuutta ilmentävät tunnusluvut. Tilintarkastajan tulee heikentyneessä taloustilanteessa verrata tunnuslukuja myös yhtiön

johdon laatimiin budjetteihin sekä arvioida johdon näkemyksiä yhtiön tulevaisuudesta. (Luumi 2009, 70.)

Seuraavassa luvussa käsitellään tarkemmin niitä toimenpiteitä, joita tilintarkastajan tulee suorittaa havaitessaan viitteitä siitä, että tarkastuskohteen toiminnan jatkuvuus saattaa olla uhattuna. Seuraava esitys noudattelee kansainvälisen toiminnan jatkuvuutta koskevan tilintarkastusstandardi ISA 570:n sisältöä.

3.2 Kansainvälinen tilintarkastusstandardi ISA 570

Uudistettu kansainvälinen tilintarkastusstandardi ISA 570 *Toiminnan jatkuvuus* sisältää tilintarkastajaan kohdistuvia velvollisuuksia, jotka liittyvät yhteisön liiketoiminnan jatkuvuuteen sekä toiminnan jatkuvuuden arvioinnin vaikutuksiin tilintarkastuksesta annettavaan tilintarkastuskertomukseen (IFAC 2018, 838).

Toiminnan jatkuvuutta arvioidessaan tilintarkastajan tulee hankkia riittävästi asianmukaista tilintarkastusevidenssiä selvittääkseen, onko yhteisön johdon tilinpäätöstä laatiessaan ollut perusteltua käyttää toiminnan jatkuvuuteen perustuvaa laskentaperustetta. Evidenssin perusteella tilintarkastaja arvioi myös, onko sellaista olosuhteisiin tai tapahtumiin liittyvää olennaista epävarmuutta havaittavissa, joka antaisi merkittävää aihetta epäillä liiketoiminnan jatkumisen edellytyksiä. ISA 570 -standardi velvoittaa tilintarkastajan olemaan koko tarkastusprosessin ajan valppaana sellaisen tilintarkastusevidenssin varalta, joka voisi viitata siihen, ettei yhteisön toiminnan jatkamiselle ole perusteita. (IFAC 2018, 840.)

Tilintarkastajan tulee suorittaa edellä mainitut toimenpiteet huolimatta siitä, edellyttääkö sovellettavana ollut tilinpäätösnormisto nimenomaisesti johdon arvioivan yhteisön toiminnan jatkumisen edellytyksiä (IFAC 2018, 839). ISA 200 -standardissa huomioidaan kuitenkin myös sellaiset tulevaisuuden tapahtumat, joita tilintarkastajan ei odoteta osaavan ennustaa, mutta joiden toteutuessa yhteisö ei voisi jatkaa toimintaansa tilintarkastajan arvioista huolimatta. Näin ollen, vaikka tilintarkastuskertomuksessa ei lausuttaisi olennaisesta epävarmuudesta, se ei välittömästi tarkoita sitä, että yhteisöllä olisi maininnan puuttumisesta huolimatta todelliset edellytykset toiminnan jatkumiseen. (IFAC 2018, 839.)

3.2.1 Riskien arviointi

Tilintarkastajan on ISA 315 (uudistettu) *Olennaisten virheellisyyden riskien tunnistaminen ja arvioiminen yhteisöstä ja sen toimintaympäristöstä muodostetun käsityksen avulla* -standardin mukaan muodostettava käsitys tilintarkastuksen kohteena olevasta yhteisöstä sekä sen toimintaympäristöstä ja sisäisestä valvonnasta voidakseen arvioida olennaisen virheen riskin esiintymistä tilinpäätöksessä ja suunnitellakseen tarvittavia riskienarviointitoimenpiteitä riskiin vastaamiseksi (IFAC 2018, 543).

Tilintarkastajan tulee riskienarviointitoimenpiteitä suorittaessaan punnita myös mahdollisuutta sellaisten tapahtumien ja olosuhteiden toteutumiseen (Kuvio 1 seuraavalla sivulla), joista voisi seurata merkittävää aihetta epäillä sitä, onko yhteisön toiminnan jatkumiselle olemassa edellytyksiä. Tässä yhteydessä tilintarkastajan on myös perehdyttävä johdon näkemykseen yhteisön tulevaisuudesta ja selvitettävä, onko johto laatinut arvion yhteisön toiminnan jatkumiseen vaikuttavista seikoista. Mikäli johto on suorittanut arvioinnin, tilintarkastajan tulee selvittää johdon kanssa käydyn keskustelun pohjalta mahdolliset seikat, jotka voivat luoda merkittävää aihetta epäillä toiminnan jatkumisen edellytyksiä, sekä selvittää johdon suunnittelemat toimenpiteet tällaisten seikkojen varalle. Jos sen sijaan arviointia ei ole tehty, tulee tilintarkastajan selvittää johdolta, miten toiminnan jatkuvuuteen perustuvaan laskentaperusteeseen on päädytty valittaessa tilinpäätökseen sovellettavaa laskentaperustetta. (IFAC 2018, 840.)

Kuvion 1 mukaiset olosuhteet ja tapahtumat ovat luonteeltaan sellaisia, jotka yksin tai yhdessä voivat johtaa merkittäviin epäilyihin yhteisön kyvystä jatkaa toimintaansa. Lista ei kuitenkaan ole täydellinen, eikä jonkin tapahtuman esiintyminen automaattisesti tarkoita sitä, että tilintarkastajalla olisi syytä epäillä yhteisön kykyä jatkaa toimintaansa. (IFAC 2018, 845-846.) Kyse on ennen kaikkea kokonaisuuteen perustuvasta harkinnasta.

Talous

- nettovelkojen määrä
- erääntyvät kiinteät luotot, joiden takaisinmaksu- tai uudistamiskyvystä ei ole takeita
- pitkäaikaisten omaisuuserien liiallinen rahoittaminen lyhytaikaisella luotolla
- heikot taloudelliset tunnusluvut
- viitteet luotonantajien rahoituksen päättymisestä
- huomattavat tappiot tai rahavirtoja kerryttävien erien huomattava arvonalentuminen
- vaikeudet osinkojen maksamisessa
- vaikeudet velkojen suorittamisessa ja lainasopimusten ehtojen noudattamisessa
- kyvyttömyys tehdä välttämättömiä investointeja rahoitusvaikeuksien vuoksi

Toiminta

- johto suunnittelee yhteisön purkamista tai toiminnan lakkauttamista
- merkittävien johtohenkilöiden menettäminen ja vaikeudet saada uusia henkilöitä tilalle
- keskeisten markkina-alueiden / asiakkaiden / tavarantoimittajan menettäminen
- työvoimaan ja keskeisiin tuotantotarvikkeisiin liittyvät vaikeudet
- uuden kilpailijan ilmaantuminen markkinoille

Muut seikat

- säädösten ja määräysten noudattamisen laiminlyönnit
- yhteisöä vastaan nostetut keskeneräiset oikeusprosessit, joista voi seurata vaateita, joita yhteisö ei kykene täyttämään
- yhteisölle epäedulliset lainsäädännön muutokset
- katastrofit ja kriisit, joiden varalle ei ole vakuutuksia tai vakuutukset ovat liian pieniä

Kuvio 1: Tapahtumat tai olosuhteet, jotka voivat antaa merkittävää aihetta epäillä yhteisön toiminnan jatkamisen edellytyksiä (mukaillen IFAC 2018, 845-846)

Riskien havaitsemisen ja yhteisön toiminnan jatkumisen arvioinnin kannalta keskeistä on se, että tilintarkastaja säilyttää koko tilintarkastusprosessin ajan tarkkaavaisuutensa sellaisen tilintarkastusevidenssin varalta, joka voisi antaa viitteitä siitä, ettei yhteisö ehkä kykene jatkamaan toimintaansa (IFAC 2018, 840).

3.2.2 Johdon arvio toiminnan jatkuvuudesta

Johdon tekemä arvio yhteisön toiminnan jatkuvuuden edellytyksistä on myös tilintarkastuksen kannalta merkittävä tekijä, joka tilintarkastajan tulee ottaa huomioon arvioidessaan sitä, onko toiminnan jatkuvuuteen perustuvaa laskentaperustetta ollut perusteltua käyttää tilinpäätöksen laatimisen perustana eli onko toiminnan jatkuvuudelle siis olemassa todellisia edellytyksiä. ISA 570 -standardin mukaan tilintarkastajan tulee arvioida johdon tekemä arvio toiminnan jatkuvuuden perusteista, ja sekä johdon että tilintarkastajan tekemän arvion tulee

kattaa sama, vähintään 12 kuukauden ajanjakso, tilinpäätöspäivästä lukien. (IFAC 2018, 840-841; 847.)

Toiminnan jatkuvuuden kannalta merkitystä on myös niillä tapahtumilla ja olosuhteilla, jotka voivat käydä toteen johdon arvioiman ajanjakson jälkeen. ISA 570 -standardin mukaan tilintarkastajan tuleekin tiedustella johdon käsitystä sellaisten tulevaisuuden tapahtumien ja olosuhteiden mahdollisuudesta, jotka voisivat viitata siihen, että yhteisön toiminnan jatkuvuus on uhattuna. Jos tilintarkastajan tietoon tulee tällaisia seikkoja, on hänen hankittava tiettyjä lisätoimenpiteitä suorittamalla lisää tilintarkastusevidenssiä olennaisen epävarmuuden selvittämiseksi (IFAC 2018, 841.) Harkitessaan lisätoimenpiteisiin ryhtymistä, tilintarkastajan tulee kuitenkin varmistua siitä, että havaittu tapahtuma tai olosuhde, joka voisi aiheuttaa ongelmia toiminnan jatkuvuuden kannalta, on laadultaan merkittävä (IFAC 2018, 849). Merkittävyuden arvioiminen on tärkeää erityisesti siksi, että kaikki arviot tulevaisuudessa toteutuvista tapahtumista ja olosuhteista perustuvat arviointihetkellä saatavissa olevaan tietoon, ja mitä kauemmas tulevaisuuteen kyseinen tapahtuma tai olosuhde sijoittuu, sitä epävarmemmaksi se muodostuu ja tehty arvio voikin osoittautua virheelliseksi (KHT-yhdistys - Föreningen CGR ry 2010, 10).

Mainittujen lisätoimenpiteiden nojalla tilintarkastaja ensinnäkin tekee oman arvion toiminnan jatkuvuuden arviointiin liittyvistä johdon toimenpidesuunnitelmista. Arvion kannalta keskeistä on, johtaako suunnitelman lopputulos todennäköisesti parempaan tilanteeseen toiminnan jatkuvuuden kannalta, ja ovatko suunnitelmat toteutettavissa vallitsevat olosuhteet huomioon ottaen. (IFAC 2018, 841.) Saadakseen riittävästi evidenssiä omien arvioidensa tueksi, tilintarkastaja voi käydä keskustelua johdon kanssa. Tiedustelut johdon suunnitelmista tuleviin toimenpiteisiin liittyen voivat koskea muun muassa varojen realisoimista, lainan ottamista ja velkojen uudelleenjärjestelyjä tai johdon suunnitelmia pääomaan tehtävistä lisäyksistä (IFAC 2018, 850).

Seuraava luettelo (Kuvio 2) ilmentää ISA 570 -standardin kappaleen A16 mukaisia esimerkkejä relevanteista lisätoimenpiteistä, joita tilintarkastaja voi suorittaa silloin, kun toiminnan jatkuvuutta uhkaavia tapahtumia tai olosuhteita on tunnistettu.

- Tehtyjen rahavirta- ja voittoennusteiden analysointi ja johdon kuuleminen
- Viimeisimmän osavuositilinpäätöksen analysointi
- Debentuuri- ja lainasopimusten ehtoihin tutustuminen ja niiden noudattamisen selvittäminen
- Kokouspöytäkirjoihin tutustuminen sen selvittämiseksi, mainitaanko pöytäkirjoissa rahoitusvaikeuksista
- Kolmansilta osapuolilta saatavan taloudellisen tuen olemassaolon ja lisärahoituksen jatkamisen edellytysten selvittäminen
- Toimittamattomien asiakastilausten osalta tehtyjen yhteisön suunnitelmien arvioiminen
- Tilintarkastustoimenpiteiden suorittaminen kohdistuen tilinpäätöspäivän jälkeisiin tapahtumiin toiminnan jatkuvuutta heikentävien tapahtumien tunnistamiseksi
- Suunniteltujen omaisuuserien luovutusten relevanssin selvittäminen

Kuvio 2: ISA 570.A16 mukaiset lisätoimenpiteet, kun tapahtumia tai olosuhteita on tunnistettu (mukaillen IFAC 2018, 849-850)

Myös silloin, kun tilintarkastuksen kohteena olevassa yhteisössä on laadittu rahavirtaennuste ja sen analysoinnilla voidaan katsoa olevan merkittävä rooli arvioitaessa jatkuvuutta vaarantavien tapahtumien ja olosuhteiden toteutumista, on tilintarkastajan arvioitava sen pohjatiedon luotettavuutta, johon laadittu rahavirtaennuste perustuu, sekä ovatko ennusteen taustalla vaikuttaneet oletukset perusteltuja (IFAC 2018, 841). Näiden toimenpiteiden lisäksi tilintarkastaja voi evidenssiä hankkiakseen verrata aiempien tilikausien taloudellisia ennusteita toteutuneisiin lukuihin sekä verrata tarkastettavan tilikauden ennusteita jo saavutettuun tulokseen (IFAC 2018, 850).

3.2.3 Tilintarkastajan johtopäätökset

Edellä käsiteltiin niitä toimenpiteitä, joita tilintarkastaja suorittaa hankkiakseen riittävän määrän tilintarkastusevidenssiä tehdäkseen arvion tarkastettavan yhteisön toiminnan jatkuvuuden edellytyksistä. Kun tilintarkastusevidenssiä on tilintarkastajan arvion mukaan riittävästi, on hänen tehtävä johtopäätös siitä, esiintyykö sellaista havaittuihin olosuhteisiin tai tapahtumiin liittyvää olennaista epävarmuutta, joka voisi aiheuttaa merkittäviä epäilyksiä yhteisön kyvystä jatkaa toimintaansa (IFAC 2018, 842). Toiminnan jatkuvuutta arvioitaessa keskeisessä asemassa on siis tarkastuksessa ilmenneiden seikkojen aiheuttaman epävarmuuden olennaisuus. ISA 570 -standardin kappaleessa 18 lausutaan olennaisuudesta seuraavaa:

”Olennaista epävarmuutta esiintyy silloin, kun sen mahdollinen vaikutus on niin laaja ja sen toteutuminen on niin todennäköistä, että tilintarkastajan

käsityksen mukaan on tarpeellista esittää tilinpäätöksessä asianmukaiset tiedot epävarmuuden luonteesta ja vaikutuksista, jotta:

(a) tilinpäätös antaisi oikean ja riittävän kuvan, jos kyseessä on oikean ja riittävän kuvan antamiseen perustuva normisto; tai

(b) tilinpäätös ei olisi harhaanjohtava, jos kyseessä on säädösten ja määräysten noudattamiseen perustuva normisto.” (IFAC 2018, 842).

Jos tilintarkastaja tulee siihen johtopäätökseen, että yhteisön on ollut perusteltua laatia tilinpäätös toiminnan jatkuvuuteen perustuvan laskentaperusteen pohjalta, mutta tarkastuksen yhteydessä on esiintynyt olennaista epävarmuutta, tilintarkastajan tulee tällöin vielä pureutua tiettyihin tilinpäätöksen sisältöön liittyviin asioihin. Tilintarkastaja harkitsee ensinnäkin, onko tilinpäätöksessä kuvailtu tarpeeksi niitä seikkoja, jotka voisivat vaikuttaa merkittävästi yhteisön toiminnan jatkumiseen, sekä miten johdon suunnitelmat tällaisten seikkojen varalle on esitetty tilinpäätöksessä. Lisäksi tilintarkastajan kuuluu arvioida myös sitä, kuinka avoimesti ja selkeästi yhteisön johto on tuonut tilinpäätöksessä ilmi niiden seikkojen olemassaoloa, jotka voisivat johtaa merkittäviin epäilyksiin yhteisön mahdollisuuksista jatkaa liiketoimintaansa tavanomaisesti. (IFAC 2018, 842.)

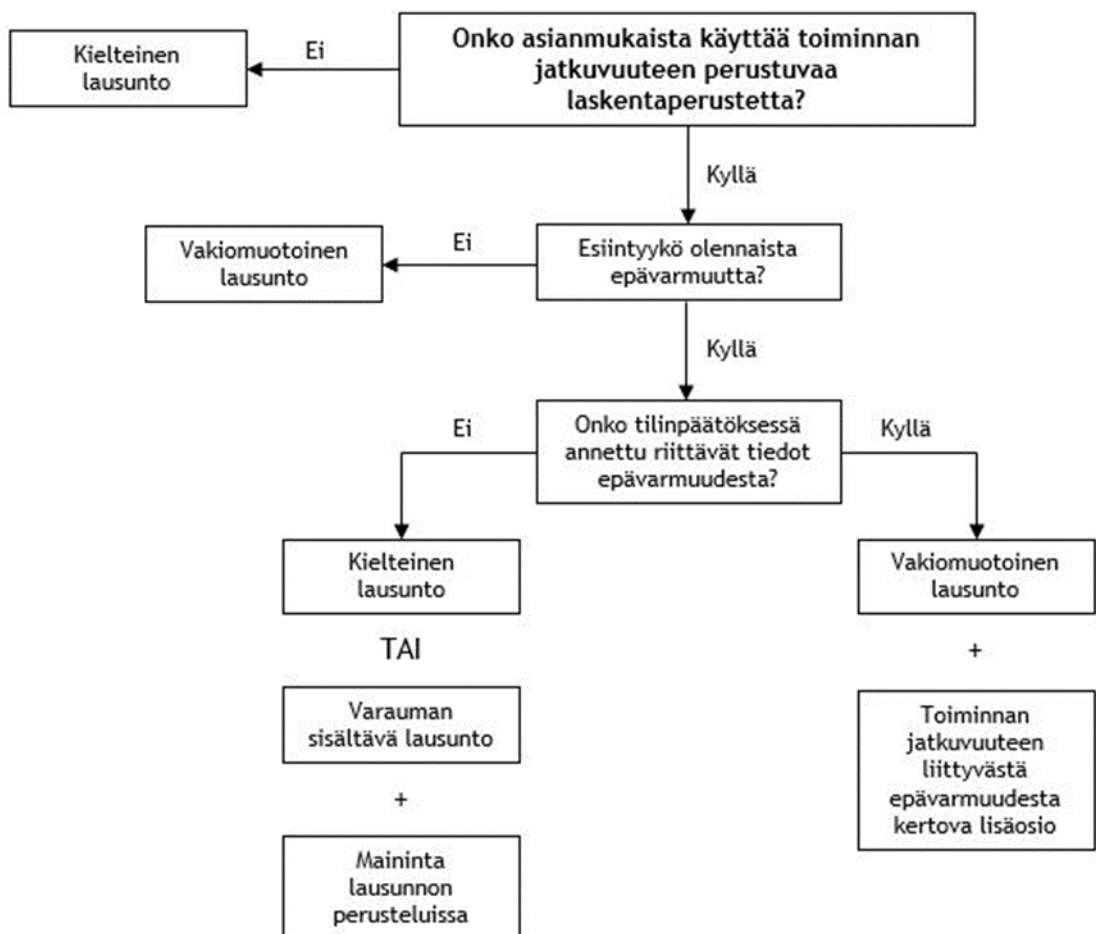
Jos tilintarkastaja katsoo, että toiminnan jatkuvuuteen liittyvästä olennaisesta epävarmuudesta on esitetty riittävästi tietoja tilinpäätöksessä, tulee lausunnon olla vakiomuotoinen. Vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen yhteyteen on lisäksi liitettävä toiminnan jatkuvuuteen liittyvästä epävarmuudesta kertova osio, jonka tarkoituksena on muun muassa tarkentaa tilinpäätöksen käyttäjille, että olennaista epävarmuutta aiheuttavia olosuhteita ja tapahtumia on havaittu, mutta tilintarkastuskertomusta ei ole ollut tarpeen mukauttaa. (IFAC 2018, 843.)

Silloin, kun tilinpäätöksessä ei tilintarkastajan mielestä esitetä riittävästi tietoja olennaisesta epävarmuudesta, on lausunto annettava varauman sisältävänä tai kielteisenä, ja lausunnon perusteluissa on kerrottava toiminnan jatkumiseen liittyvien epäilysten olemassaolosta sekä siitä, ettei asiaa ole tilinpäätöksessä tuotu vaaditulla tavalla ilmi (IFAC 2018, 843-844). ISA 705 -standardiin tilintarkastuskertomuksen lausunnon mukauttamisesta sisältyy ohjeita siitä, miten tilintarkastaja voi päättää varauman sisältävän ja kielteisen lausunnon antamisen väliltä. Standardin mukaan varauman sisältävä lausunto tulee antaa muun muassa silloin, kun tilintarkastaja on tullut lopputulokseen siitä, että virheet ovat hankitun tilintarkastusevidenssin perusteella ”*yksin tai yhdessä tilinpäätöksen kannalta olennaisia mutta eivät laajalle ulottuvia*” tai kun tilintarkastusevidenssiä ei ole saatu riittävästi, mutta tilintarkastaja arvioi, että ”*mahdollisten havaitsemattomien virheellisyyksien mahdolliset vaikutukset tilinpäätökseen voisivat olla olennaisia mutta eivät laajalle ulottuvia*”. (IFAC

2018, 1058). Lausunnon tulee puolestaan olla kielteinen silloin, kun tilintarkastaja katsoo virheiden olevan olennaisia ja laajalle ulottuvia (IFAC 2018, 1059).

Toisinaan voi myös olla niin, ettei olennaista epävarmuutta esiinny siitä huolimatta, että tilintarkastaja on havainnut mahdollisia epävarmuuteen toiminnan jatkuvuudesta viittaavia tapahtumia ja olosuhteita tilintarkastuksen aikana. Tällöin tilintarkastajan tulee jälleen esittää arvionsa siitä, onko kyseisistä tapahtumista ja olosuhteista lausuttu tilinpäätöksessä asianmukaisesti sekä sovellettavan tilinpäätösnormiston edellyttämällä tavalla. (IFAC 2018, 843.) Mikäli taas tilintarkastuksessa on tullut ilmi asioita, joiden nojalla tilintarkastaja tulee siihen lopputulokseen, että johdon olisi pitänyt laatia tilinpäätös muuhun laskentaperusteeseen kuin toiminnan jatkuvuuteen perustuen, on tilintarkastajan annettava tilintarkastuslausuntonsa kielteisenä (IFAC 2018, 843).

Kuvio 3 havainnollistaa yhteenvedon omaisesti edellä esitetyn eli minkälaisia vaikutuksia tilintarkastajan johtopäätöksillä on tilintarkastuskertomuksen muotoon ISA 570 -standardin mukaan.

Kuvio 3: Toiminnan jatkuvuuteen perustuvan laskentaperusteen käyttämisen asianmukaisuus ja vaikutukset tilintarkastuskertomukseen ISA 570 -standardin mukaisesti

4 Talouskriisit ja tilintarkastus

2000-luvulla tilintarkastusta on varjostanut epäluottamuksen ilmapiiri ja tilintarkastusala on käynyt läpi massiivisia lainsäädännöllisiä uudistuksia. Tilintarkastusalan sääntelyllä on pitkä historia ja viime vuosina sekä kansallisen että kansainvälisen sääntelyn määrä on kasvanut voimakkaasti (Kihn, Oulasvirta, Ruohonen, Rönkkö & Wacker 2019, 19). Tässä luvussa käsitellään keskeisimpiä tilintarkastuksen sääntelyyn vaikuttaneita tapahtumia 2000-luvun alusta tähän päivään.

Vuosituhanen alussa tilintarkastusala ja tilintarkastuksen sääntelyä ravisutti erityisesti Yhdysvalloissa vuonna 2001 paljastunut energiayhtiö Enronin talousskandaali, mikä johti Yhdysvaltain historian suurimpaan konkurssiin, sekä yhden maailman suurimpiin tilintarkastusyhtiöihin, silloisiin Big Five -yhtiöihin, lukeutuneen Arthur Andersenin alasajoon vuonna 2002. Enron-skandaalin taustalla oli pitkään jatkunut, yrityksen johdon mahdollistama, laajamittainen huijausten, kavallusten ja kirjanpitorikosten vyyhti, jonka paljastumisen seurauksena yrityksen 20 000 työntekijää menetti toimeentulonsa sekä yhtiön eläkerahastoon sijoittamansa omaisuuden. Enron-skandaalissa keskeisessä roolissa olivat myös tilintarkastusyhtiö Arthur Andersenin tilintarkastajat, jotka mahdollistivat huijaukset hyväksymällä tilejä ja työskentelemällä Enronin konsultteina. (Korhonen 2002, 172-173.)

Enron-skandaalin seurauksena Yhdysvalloissa säädettiin Sarbanes-Oxley-laki (SOX). SOX-lakia seurasi eurooppalaisen vastineen, tilintarkastusdirektiivin 2006/43/EY, säätäminen, jonka tavoitteena oli paitsi varmentaa tilinpäätösten uskottavuutta ja luotettavuutta myös vahvistaa sijoittajien luottamusta pääomamarkkinoita kohtaan (HE 194/2006 vp, 11). Kandemirin (2013, 5) mukaan tilintarkastusdirektiivin 2006/43/EY säätäminen onkin ollut yksi merkittävimmistä uudistuksista, joilla lakisääteistä tilintarkastusta on pyritty EU:ssa yhdenmukaistamaan. Horsmanheimon (2019, 34) mukaan EU-lainsäädännön pyrkimyksenä on vakauden ja luottamuksen luominen finanssijärjestelmän ympärille sekä tilintarkastusmarkkinoiden toimivuuden edistäminen lisäämällä tilintarkastuksen sääntelyä ja valvontaa.

Euroopan unionin jäsenvaltioiden implementoimissa tilintarkastusdirektiiviä osaksi kansallisia lainsäädäntöjään, oli seuraava kriisi, joka niin ikään tulisi vaikuttamaan tilintarkastusalan sääntelyyn, jo tuloillaan. Vuoden 2008 finanssikriisin jälkipuinti paljasti tilintarkastuksen heikkoudet ja erityisesti tilintarkastajien ammattiryhmä joutui kritiikin kohteeksi. Keskeiset syytökset koskivat tilintarkastajien epäonnistumista vaikeuksissa olevien yritysten tilasta raportoitaessa (Kandemir 2013, 1.)

Finanssikriisin ja vuosituhanen alun tilinpäätösskandaalien seurauksena EU:ssa käynnistettiin vuonna 2014 ETA-alueen tilintarkastusta yhdenmukaistava ja tarkentava projekti, EU:n tilintarkastusreformi (*EU Audit Reform*), jossa muutettiin EU:n tilintarkastusdirektiiviä

(2006/43/EY) muutosdirektiivillä 2014/56/EU sekä säädettiin kokonaan uusi, PIE-yhteisöjä koskeva Euroopan parlamentin ja neuvoston asetus 537/2014. Uudistusten tarkoituksena oli lisätä tilintarkastuksen luotettavuutta ja laatua sekä edistää tarkastettujen tilinpäätösten eheyttä (Willekens, Dekeyser & Simac 2019, 15). Tilintarkastusreformiin sisältyvät lainsäädännön muutokset pantiin Suomessa täytäntöön tilintarkastuslain muutoksella 622/2016. Keskeisimmät tilintarkastusreformin aiheuttamat muutokset koskivat tilintarkastajien valintaa ja vaatimuksia sekä tilintarkastajan raportointia. (Horsmanheimo 2019, 33-36.)

Vuosi 2020 asetti tilintarkastajat jälleen uuden haasteen eteen. Joulukuussa 2019 Kiinassa havaitun uuden koronaviruksiin kuuluvan SARS-CoV-2:n leviäminen sai aikaan epidemian, joka maaliskuussa 2020 julistettiin Maailman terveysjärjestö WHO:n (*World Health Organization*) toimesta maailmanlaajuiseksi pandemiaksi (Fimea 2021). Viruksen leviämisen estämiseksi Suomen hallitus on joutunut tekemään poikkeuksellisiakin linjauksia ja säätämään erinäisiä liiketoiminnan harjoittamista sekä kansalaisten perusoikeuksia, kuten liikkumis- ja kokoontumisvapautta koskevia rajoituksia. Koronaepidemia on vaikuttanut vaihtelevasti eri toimialoihin ja eniten kriisistä on kärsineet palvelualat ja erityisesti majoitus- ja ravitsemistoimiala sekä tapahtuma-ala. Osaa yrityksistä kriisi on kuitenkin myös hyödyttänyt. Tällaisia ovat olleet muun muassa ohjelmistoalan yritykset sekä tietyt kaupan alan erikoistuvat yritykset, kuten puutarha-alaan tai kodintekniikkaan erikoistuneet yritykset. (Tilastokeskus 2020.)

Tilintarkastusalan näkökulmasta koronaepidemia aiheuttaa tilintarkastajille monenlaisia haasteita ja Laineen (2020) mukaan erityisesti toiminnan jatkuvuuden arvioiminen on tavallista vaikeampaa. Haastavaa on hänen mukaansa myös pohtia sitä, minkälaisia vaikutuksia valtion tai muiden toimijoiden lupaamalla tukitoimilla on yksittäisen tilintarkastusasiakkaan näkökulmasta; kuinka varmaa tuen saaminen on ja kuinka kauan siitä on apua (Laine 2020). Appelbaum, Budnik ja Vasarhelyi (2020) ovat puolestaan nostaneet esille huolen siitä, voiko tilintarkastusta suorittaa tehokkaasti aikana, jolloin fyysistä kontaktia on vältettävä. He korostavat, että poikkeuksellisina aikoina tarvitaan yhtäältä joustavuutta ja lempeyttä viranomaisilta sekä toisaalta luovuutta tilintarkastajilta (Appelbaum, Budnik & Vasarhelyi 2020).

5 Tutkimuksen toteutus

Ammattikorkeakoulun opinnäytetyö voidaan toteuttaa kehittämistyönä, jonka lopputuloksena on toiminnallinen tuotos tai tutkimuksellisenä työnä, joka pyrkii tuottamaan uutta tietoa tutkimusraportin muodossa. Toiminnallinen kehittämistyö ja tutkimuksellinen työ sisältävät samankaltaisia piirteitä aina tietoperustan rakentamisesta lopputuloksen esittelyyn.

Keskeisimmät erot näiden opinnäytetyötyyppien välille muodostuvat tutkimus- ja kehittämismenetelmien valinnoissa, käytettävissä aineistoissa ja niiden analysoinnissa sekä työn lopputuloksissa. Olennaista toiminnallisen ja tutkimuksellisen työn eroissa on se, että tutkimuksellisessa työssä opinnäytetyöntekijä on keskeinen itsenäinen toimija, ja mahdollisten muiden henkilöiden osallisuus rajoittuu tutkimuksen tiedonhankintaan, kuten haastatteluaineiston keräämiseen. (Salonen 2013, 5-6.)

Tämä opinnäytetyö on tyyliltään tutkimuksellinen ja työssä käytettiin laadullisia tutkimusmenetelmiä. Opinnäytetyön tarkoituksena oli selvittää, miten äkilliset taloudessa tapahtuvat kriisit vaikuttavat tilintarkastajien työhön toiminnan jatkuvuuden arvioinnin näkökulmasta. Edellä opinnäytetyön teoreettisessa osuudessa on käsitelty tilintarkastuksen sääntelyä ja sääntelyyn vaikuttaneita kriisejä, kuvailtu yleisellä tasolla tilintarkastuksen keskeisiä toimenpiteitä sekä selvennetty erityisesti toiminnan jatkuvuuden arvioinnissa huomioitavia seikkoja kansainväliseen tilintarkastusstandardi ISA 570:een pohjautuen.

Opinnäytetyön seuraavat luvut käsittelevät puolestaan työn tutkimuksellista puolta. Tutkimusosuudessa esitellään ensiksi laadullinen tutkimusmenetelmä, jolla opinnäytetyön tutkimusongelmaan haettiin vastauksia, sekä käsitellään tutkimuksen käytännön toteutusta tutkimusaineiston hankinnasta aineiston analysointiin. Sen jälkeen esitellään tutkimuksen keskeiset tulokset. Lopuksi edetään tutkimuksen johtopäätöksiin ja arvioidaan tutkimuksen vakuuttavuutta ja luotettavuutta yleisten laadulliseen tutkimukseen sovellettavien mittareiden mukaan.

5.1 Tutkimusmenetelmä ja tutkimusaineiston hankinta

Tämän laadullisen tutkimuksen tutkimusmenetelmäksi valittiin puolistrukturoitu asiantuntijahaastattelu. Tutkimuksen tarkoituksena oli saada laaja-alaista tietoa vallitsevien olosuhteiden vaikutuksesta tilintarkastajan työhön sekä erityisesti toiminnan jatkuvuuden arviointiin, ja asiantuntijahaastattelun katsottiin soveltuvan parhaiten tällaisen tiedon keräämiseen. Puolistrukturoitu haastattelu, josta käytetään myös nimitystä teemahaastattelu, on yleinen laadullisen tutkimuksen yhteydessä käytetty tutkimusmenetelmä. Puolistrukturoidulle haastattelulle on ominaista, että haastattelun aihepiirit eli teemat on etukäteen päätetty, ja haastattelu etenee näiden teemojen myötä laadittujen kysymysten varassa siinä järjestyksessä ja laajuudessa, kuin haastatteliija katsoo kussakin haastattelutilanteessa sopivaksi (Tuomi & Sarajärvi 2018, 87-88).

Alastalon, Åkermanin ja Vaittisen (2017, luku 9) mukaan asiantuntijahaastattelua voidaan käyttää silloin, kun on tarkoitus saada tietoa jonkin asian tilasta ja asiantuntijalla oletetaan olevan tietoa tutkittavasta aiheesta. Asiantuntijuudesta ei ole esitetty yleispätevää määritelmää, mutta tutkimuksen teon kannalta on kuitenkin keskeistä muodostaa käsitys siitä, mitä asiantuntijuudella tarkoitetaan. Alastalon ym. (2017, luku 9) mukaan

asiantuntijuus voidaan nähdä tiede-, ammatti- tai instituutioperusteisena ominaisuutena. Asiantuntijalla on heidän mukaansa sellaista tiettyyn aihepiiriin liittyvää asiantuntemusta, joka luo eron asiantuntijan ja maallikon välille. Alastalo ym. kuitenkin toteavat, ettei asiantuntijuutta tule ajatella pysyvänä ominaisuutena - kyse on ennemminkin toiminnan ja vuorovaikutuksen myötä syntyvästä asiantuntemuksesta. (Alastalo, Åkerman & Vaittinen 2017, luku 9.) Tämän tutkimuksen asiantuntijoiksi valikoitui joukko tilintarkastajia, joilla katsottiin olevan tutkittavan aiheen kannalta arvokasta tietoa ammattinsa puolesta.

Laadullisen aineiston riittävydestä on esitetty monia näkemyksiä. Ronkainen, Pehkonen, Lindblom-Ylänne ja Paavilainen (2013) toteavat, että Kalelan (2000) mukaan tutkimusaineistoa on kertynyt tarpeeksi silloin, kun tutkimuskysymykseen voidaan antaa vastaus, tai kuten Bertaux (1981) asian näkee, silloin, kun aineisto toistaa itseään eikä uutta tietoa enää synny (Ronkainen ym. 2013, 117). Toisaalta Vilkan (2021) mukaan aineiston määrällä ei niinkään ole väliä, vaan merkittävää on aineiston laatu. Hän korostaa, että tutkimusaineiston tarkoitus on ensisijaisesti toimia tutkittavan asian tai ilmiön ymmärtämisen apuvälineenä, jonka avulla ilmiö voidaan selittää ymmärrettäväksi aineistonanalyysin keinoin (Vilka 2021, 121.) Tämän tutkimuksen aineiston hankintaa koskeväksi tavoitteeksi asetettiin neljän asiantuntijahaastattelun tekeminen, sillä tällä haastattelumäärällä uskottiin saavutettavan riittävä määrä tietoa tutkimuskysymykseen vastaamisen kannalta relevanteista asioista.

Haastattelut toteutettiin yksilöhaastatteluina maaliskuussa 2021 Zoom-verkkokokousohjelmalla välityksellä vallitsevan epidemiatilanteen takia, ja jokainen haastattelu nauhoitettiin haastateltavan luvalla. Haastateltavat eivät olleet haastattelijalle entuudestaan tuttuja, vaan sopivia haastateltavia lähdettiin tavoittelemaan sähköpostitse. Haastatteluun kutsuttavilta tilintarkastajia edellytettiin vähintään kymmenen vuoden kokemusta tilintarkastuksesta, ja eduksi katsottiin, jos tilintarkastaja oli työskennellyt tilintarkastustehtävissä jo 2000-luvun alussa. Lisäksi yhtenä keskeisenä haastatteluun osallistumisen edellytyksenä oli se, että tilintarkastaja oli työskennellyt koronavirusepidemian aikana. Nämä tiedot varmistettiin tilintarkastusyhteisöjen verkkosivuilla olleista tilintarkastajien profiileista. Haastattelukutsu lähetettiin 50 tilintarkastajalle ja haastatteluun osallistui viisi monipuolisen asiakaskunnan omaavaa tilintarkastajaa suomalaisista tilintarkastusyhteisöistä. Taulukossa 1 esitetään haastatteluun osallistuneiden tilintarkastajien taustatiedot sillä tarkkuudella, mikä tutkimustulosten tarkastelun kannalta on tarpeen.

Tilintarkastaja	Auktorisointi	Tilintarkastuskokemus (vuosina)	Tilintarkastusten määrä vuodessa	Haastattelun kesto (minuuttia)
A	HT	>25	70-80	33
B	HT	>10	>100	39
C	KHT	>15	150-200	43
D	KHT	>20	50-60	38
E	HT	>15	200-300	52

Taulukko 1: Haastateltavien taustatiedot

Ennen haastattelun alkua käytiin vielä läpi, miksi haastattelu tehdään ja mikä sen aihe on, sekä kerrottiin haastatteluaineiston luottamuksellisesta käsittelystä ja haastatteluaineiston anonymisoinnista. Nämä tiedot ilmoitettiin myös haastattelukutsun yhteydessä. Lisäksi ennen haastattelun aloittamista pyydettiin kultakin haastateltavalta lupa haastattelun nauhoittamiseen.

Asiantuntijahaastatteluissa esitettiin kolmen ennalta valitun teeman (Kuvio 4) mukaisia kysymyksiä. Teemat olivat tilintarkastus äkillisen kriisin aiheuttamissa poikkeusoloissa, tilintarkastus ja aiemmat kriisit sekä tilintarkastus tulevaisuudessa. Teemat perustuivat siihen tietoon, mitä tutkittavasta aiheesta tiedettiin etukäteen teoriaosuudessa esitetyn tiedon valossa, sekä siihen, mitä vielä haluttiin saada tietää. Näiden teemojen pohjalta laadittiin haastattelurungon (Liite 1) mukaiset 15 kysymystä, jotka esitettiin haastateltaville kuhunkin haastattelutilanteeseen sopivassa järjestyksessä. Haastattelukysymyksiksi pyrittiin valitsemaan kysymyksiä, jotka saavat aikaan keskustelua aiheesta. Kysymysten muotoilussa vältettiin suljettuja kysymyksiä, joihin voisi vastata lyhyesti ”kyllä” tai ”ei”. Haastateltavat olivat saaneet tutustua haastattelukysymyksiin etukäteen, jotta heillä olisi mahdollisuus valmistautua haastatteluun.

Kuvio 4: Haastattelun teemat

Haastateltaville annettiin tilaa kertoa kokemuksistaan varsin avoimesti, minkä vuoksi haastatteluissa ei aina edetty haastattelurungon mukaisesti. Haastattelija saattoi esittää

myös tarkentavia, haastattelurungon ulkopuolisia, lisäkysymyksiä vain osalle haastateltavista. Lisäksi haastattelujen lopussa haastateltaville annettiin tilaisuus täydentää haastattelua haastattelurungon ulkopuolisilla, olennaisiksi katsomillaan asioilla, mutta tällaisia asioita ei kuitenkaan ilmennyt. Haastattelujen päätteeksi haastateltaville tarjottiin myös mahdollisuutta saada lukea tekstimuotoinen haastatteluaineisto ennen valmiin työn julkaisua, mutta kukaan haastatelluista ei kokenut tälle tarvetta.

5.2 Tutkimusaineiston käsittely ja analysointi

Laadullista tutkimusaineistoa voidaan analysoida monella tavalla ja usein laadullisessa tutkimuksessa aineiston hankintavaihe ja analysointi limittyvät toisiinsa. Tässä tutkimuksessa aineiston hankintaa ja aineiston analysointia tehtiinkin osittain päällekkäin, mikä on Alastalon ja Åkermanin (2010, 316) mukaan asiantuntijahaastatteluille tyypillistä.

Analysointi alkoi jo haastattelujen aikana haastattelijan tehdessä muistiinpanoja haastatteluissa esille nousseista mielenkiintoisista havainnoista. Haastattelut nauhoitettiin haastateltavien luvalla ja viimeisen haastattelun jälkeen haastattelutallenteet litteroitiin eli kirjoitettiin tekstimuotoon varsinaisen aineiston analysoinnin helpottamiseksi. Hirsjärven, Remeksen ja Sajavaaran (2013, 222) mukaan litterointi voi kohdistua koko tutkimusaineistoon tai siitä valikoituihin osiin, esimerkiksi teema-alueisiin. Litteroinnin tarkkuus on Ruusuvooren (2010, 356) mukaan määriteltävissä tutkimusongelman ja valitun metodisen lähestymistavan mukaan, ja kun tutkimusentekijää kiinnostaa haastattelussa esiin tulevat asiat, ei litteroinnin tarvitse olla yksityiskohtaista. Tämän opinnäytetyön osalta litterointi kohdistui haastatteluaineistoon kokonaisuutena ja litteroitua aineistoa syntyi yhteensä 36 Word-sivua. Litterointiin ei sisällytetty esimerkiksi haastateltavan eleitä tai naurahduksia, sillä niiden ei katsottu olevan tämän tutkimuksen kannalta merkityksellisiä. Litterointi tehtiin kuitenkin niin sanatarkasti, kuin se oli mahdollista.

Varsinaisena aineiston analysointimenetelmänä käytettiin aineistolähtöistä sisällönanalyysiä. Tuomen ja Sarajärven (2018, 122) mukaan sisällönanalyysin tavoitteena on saada aikaiseksi yleinen ja tiivistetty kuvaus tutkittavasta ilmiöstä. Tuomi ja Sarajärvi (2018) jakavat aineistolähtöisen sisällönanalyysin Milesin ja Huberin (1994) mallin mukaisesti kolmeen vaiheeseen. Ensimmäisenä tutkimusaineisto pelkistetään eli redusoidaan, seuraavaksi tehdään ryhmittelyä eli klusterointia ja viimeisessä vaiheessa aineisto abstrahoidaan eli siitä pyritään luomaan teoreettisia käsitteitä. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 122.)

Tämän opinnäytetyön aineistolähtöinen sisällönanalyysi eteni Tuomen ja Sarajärven (2018) esittämän mallin mukaisesti. Sisällönanalyysin ensimmäisessä vaiheessa litteroitu tutkimusaineisto pelkistettiin eli siitä poistettiin epäolennaisuudet, jotka eivät liittyneet tutkittavaan aiheeseen tai antaneet tutkimuksen kannalta merkittävää lisäarvoa. Pelkistäminen toteutettiin siten, että haastatteluaineistosta korostettiin useammassa

haastattelussa toistuneita asioita ja termejä erivärisillä fonteilla sekä etsittiin myös poikkeavuuksia. Seuraavaksi luotiin Excel-taulukko, johon pelkistetyt ilmaukset lisättiin haastattelurungon (Liite 1) mukaiseen järjestykseen, jotta aineistoa voitiin ryhmitellä.

Ryhmittelyssä eli klusteroinnissa aineiston alkuperäisilmauksia käydään tarkasti läpi ja niistä etsitään yhtäläisyyksiä ja eroavaisuuksia, joita voidaan jakaa luokkiin esimerkiksi tutkittavan ilmiön ominaisuuden tai siihen liittyvän käsitteen mukaan (Tuomi & Sarajärvi 2018, 124). Tuomen ja Sarajärven (2018, 126-127) esimerkeissä aineistosta luotiin alaluokkia, joista yhdistettiin yläluokkia, yläluokista pääluokkia ja lopuksi vielä kaikkia pääluokkia yhdistävä luokka. He huomauttavat, että aineistolähtöisessä sisällönanalyysissä voidaan päätyä myös muunlaiseen luokitteluun. Tämän opinnäytetyön sisällönanalyysissä pelkistetyistä ilmaisuista ryhmiteltiin ensiksi alaluokkia, jotka puolestaan liitettiin pääluokkiin ja pääluokista muodostettiin sopivat tutkimusongelmaan vastaavat yhdistävät luokat.

Aineistolähtöisen sisällönanalyysin viimeinen vaihe eli abstrahointi jatkaa luokkien yhdistelyä niin kauan kuin se on mahdollista ilman, että polku alkuperäisaineistoon katoaa. Abstrahoinnin tavoitteena on käsitteitä luomalla muodostaa kuvaus tutkimuskohteesta. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 125-127.) Aineistoa abstrahoitettiin niin pitkälle, että lopulta aineistosta pystyttiin muodostamaan selkeä kokonaisuus, jonka mukaisesti tutkimustulokset esitetään seuraavassa luvussa.

6 Tutkimuksen tulokset

6.1 Poikkeusolojen vaikutus tilintarkastukseen

Haastattelujen perusteella koronaepidemiolla on ollut sekä positiivisia että negatiivisia vaikutuksia tilintarkastukseen. Valtaosa tilintarkastajista lähestyi kysymystä poikkeusolojen vaikutuksesta tilintarkastukseen työntekotapojen muutoksen kautta. Vastauksissa korostui erityisesti työn tehostuminen etätöskentelyn ansiosta. Osa tilintarkastajista koki hyvänä asiana sen, että asiakkaiden luokse matkustamiseen käytetty aika on koronaepidemian johdosta vähentynyt, jolloin vastaava aika on pystytty hyödyntämään tehokkaasti muiden työtehtävien hoitamiseen. Toisaalta osa tilintarkastajista koki työnteon myös hidastuneen poikkeustilanteen johdosta. Syynä tähän mainittiin se, että osalle asiakkaista siirtyminen kokonaan sähköisiin järjestelmiin oli ollut haastavaa, mikä puolestaan heijastui negatiivisesti tilintarkastajan työhön työtä hidastavana tekijänä.

”On tullu se hankaluus, että aikasemmin tosi usein pöytäkirjat on ollu kuitenkin vielä paperilla, vaikka muuten ois sähköisesti allekirjotettu tilinpäätös. Ja nyt on tosi paljon sellasii tilanteita, et tulee vaan niinku Word-tiedostoo tarkastukseen, ku pyytää et lähettäkääs ne pöytäkirjat. Ni se on tosi

vaikkee tilanne sit sanoo, et ”ku mä en oikeestaan tee näillä mitään, kun näissä ei ole nimiä”, ni asiakkaat ei ymmärrä sitä tilanteen vakavuutta siitä, et ei oo yhtiökokousta allekirjotettuna tai hallituksen kokouksii, missä on päätetty ihan isojakin asioita. Ni se on niinku hankaloittanu sitä, hidastanu sitä työtä.”
(Tilintarkastaja E)

Lisäksi Tilintarkastaja A mainitsi, että osaltaan myös viivästykset tilinpäätösten valmistumisissa ovat jähmettäneet toimintoja ja siten hidastaneet tilintarkastustarkastustyötä.

Jossain määrin ongelmalliseksi koettiin myös fyysistä läsnäoloa vaativien tarkastustoimenpiteiden suorittaminen, kuten vaihto-omaisuuden inventaarioon osallistuminen. Vallitsevan poikkeustilanteen vuoksi tilintarkastajat ovatkin joutuneet keksimään vaihtoehtoisia tapoja toteuttaa varaston tarkastus. Inventaareja on toteutettu muun muassa verkkokokouspalveluita hyväksi käyttäen, videopuheluiden välityksellä sekä valokuvaten varasto-omaisuutta. Lisäksi kolme tilintarkastajaa toi esille, että myös alan yhdistys Suomen Tilintarkastajat ry on antanut ohjeistuksia siitä, miten vaihto-omaisuuden tilintarkastuksen voi tehdä vaihtoehtoisilla tavoilla. Tilintarkastaja E:n mukaan fyysisen eristäytymisen haittapuolena on myös se, että asiakkaiden kanssa etäyhteyksin käytävistä keskusteluista jää puuttumaan sellainen reaktiivinen *small talk*, jota normaalitilanteessa muodostuisi asiakkaan kanssa esimerkiksi lounastapaamisen yhteydessä.

Haastattelun taustatietojen yhteydessä kysyttiin tilintarkastajilta muutoksista mukautettujen tilintarkastuskertomusten antamiseen. Haastattelujen perusteella voidaan todeta, ettei koronaepidemiolla ole ollut merkittävää vaikutusta tilintarkastuskertomusten mukauttamiseen. Osa tilintarkastajista oli havainnut minimaalista kasvua, mutta lähtökohtaisesti mukautettujen kertomusten määrä oli jo alkujaankin varsin pieni. Kaikkien tilintarkastajien mukaan mukautettuja kertomuksia on vuosien 2020-2021 aikana annettu muutamia, kuitenkin kaikissa tapauksissa alle 10 kappaletta. Tilintarkastajat B ja E totesivat, että tilintarkastuskertomuksen mukauttamisen sijaan tilintarkastuskertomukseen on voitu liittää muuta seikkaa painottava lisätieto tiedoksi tilinpäätöksen käyttäjille.

”Isoon osaan tuli se semmonen muuta seikkaa painottava lisätieto, et viitattiin liitetietoihin tai sit jos ei ollu liitetietoihin ehditty saada sitä, niin sit laitettiin semmonen toisenlainen. Mut sit on tullu kyl ihan noita toiminnan jatkuvuuteen liittyvii. Niinku et ei lausuntoi välttämättä tuu mukautettuu, mutta sit on tullu se ”epävarmuus toiminnan jatkuvuudesta” -kappale on tullu sitte.” (Tilintarkastaja B)

”Sillai jos ajattelee, et jos pitää puhdasta kertomusta sillee, että se on nimenomaan siten, et ei oo varauman sisältävää eikä kielteistä [lausuntoa],

niin ehkä ihan yksittäisii enemmän on tullu sen koronan takia. Et sit on kyl saattanu tulla silleen, että painotetaan sitä koronaan liittyvää liitetietoa, mutta et varsinki viime keväänä, kun se tilanne oli niinku tähän aikaan vuodesta tosi epäselvä, nii siit ei oikee voinu vetää mitään sellasia selkeitä johtopäätöksiä, että vaarantaaks se nyt sen jatkuvuuden vai ei...”
(Tilintarkastaja E)

Joissain tapauksissa oli myös saattanut käydä niin, että tilintarkastuskertomuksen mukauttaminen olisi voinut tulla kyseeseen, mikäli tilintarkastus olisi toimitettu epidemian alkamisen jälkeen.

”Ja sit kävi viel niinkin, että tota ne, joissa ehkä olis saattanu aiheuttaa mukautetun kertomuksen niinku sillo vuosi sitten keväällä, niin mä olin ehtiny antamaan sen kertomuksen jo ennen, kun tää alko tää covid-hässäkkä. Niin tavallaan sit se niinku... emmä tiedä nyt pelastiko se, mutta aiheutti kuitenkin sen, ettei ehditty koko asiaa edes niinku miettimään.” (Tilintarkastaja C)

Tilintarkastajat C ja E huomauttivat, että lähtökohtaisesti tilintarkastuskertomuksen mukauttaminen kielteisen tai ehdollisen lausunnon sisältäväksi on harvinaista. Tilintarkastajat korostivat, että virheen löytyessä tilinpäätös pyritään aina ensisijaisesti korjaamaan. Tilintarkastaja E:n mukaan muun kuin vakiomuotoisen tilintarkastuskertomuksen antaminen on aina tilintarkastajalta voimakas viesti siitä, että tilinpäätöksessä on asioita, joihin on syytä kiinnittää erityistä huomiota, vaikkakin tilinpäätöksen lukijat eivät hänen mukaansa aina ymmärrä juuri tilinpäätöksen lukuja tukevien liitetietojen tärkeyttä.

Tilintarkastajan tavoitteena on siis antaa pääsääntöisesti vakiomuotoinen tilintarkastuskertomus. Yleisimmät syyt tilintarkastuskertomuksen mukauttamiseen liittyivät toiminnan jatkuvuudessa ilmenneisiin ongelmiin tai sellaisiin asioihin, joita ei ole mahdollista korjata, kuten osakeyhtiön hallituksen laiminlyöntiin negatiivisen oman pääoman ilmoittamisesta kaupparekisteriin, mistä säädetään osakeyhtiölain (1415/2007) 20 luvun 23 §:ssä. Tilintarkastaja D:n mukaan tilintarkastuskertomuksen mukautuksen taustalla keskeisimpänä tekijänä vaikuttaa epävarmuus yrityksen rahoituksen riittävydestä, sillä toiminnan jatkuvuus on usein juuri rahoituksen riittävydestä kiinni.

”Ja sit kun rahoituksen riittävyden turvaamisesta aletaan puhumaan, niin se on aina vähän semmonen ketjujen jatkumo tavallaan, et tulorahotus on alkanu hannaamaan ja saattaa olla lainan kovenantitkin sitten ennestään jo olla tiukilla, ja sit jos ei välttämättä löydy vieraan pääoman ehtosta rahaa, niin sit joudutaan alkaa tutkii erilaisia vaihtoehtoja.” (Tilintarkastaja D)

Tilintarkastaja C korosti vielä, että tapauksissa, joissa tilintarkastuskertomusta on jouduttu mukauttamaan toiminnan jatkuvuuteen liittyvien ongelmien takia, on tilintarkastusasiakkaan tilanne ollut niin lohduton, ettei muuta vaihtoehtoa ole korjausyrityksistä huolimatta ollut olemassa.

6.2 Toiminnan jatkuvuuden arvioimisesta

Tilintarkastajille esitettiin useita toiminnan jatkuvuuden arvioimiseen liittyviä kysymyksiä. Ensimmäinen kysymys koski kansainvälistä tilintarkastusstandardia ISA 570:tä ja tilintarkastajien näkemystä siitä, miten kyseinen standardi on vaikuttanut epidemian aikaisissa tilintarkastuksissa. Tilintarkastajat B, C ja D mainitsivat, että toiminnan jatkuvuuden arvioiminen yleisesti on noussut korostetumpaan arvoon koronaepidemian seurauksena. Tilintarkastaja A puolestaan ei kokenut, että toiminnan jatkuvuutta käsittelevä kansainvälinen tilintarkastusstandardi ISA 570 olisi erityisesti korostunut tilintarkastuksissa, sillä hänen omistajayrittäjäpainoitteinen asiakaskuntansa on pystynyt reagoimaan kriisitilanteessa nopeasti, eikä toiminnan jatkuvuuteen liittyvälle arvioinnille ole ollut aihetta. Tilintarkastaja E:n mielestä puolestaan toiminnan jatkuvuuden arvioiminen on ollut poikkeustilanteessa yleisesti haastavaa. Hän ei kokenut, että ISA 570 -standardi olisi itsessään vaikuttanut toiminnan jatkuvuuden arvioimiseen tavallisesta poikkeavasti, sillä se on keskeinen asia, mikä tulee arvioida jokaisen tilintarkastustoimeksiannon yhteydessä.

”Nyt ehkä enemmänkin vaikeutta on tullu siihen ylipäättänsä niinku, kun kaikki on niin epävarmaa. Et just se, et ku ei voi luottaa oikeen mihinkään ja siihenhän mikään standardi ei pysty vastaamaan – kun on ollu niin vaikee arvioida sit just sitä, et ku kukaan ei voi tietää mitä niinku tapahtuu. Niin se on ollu niinku tosi vaikeeta... Eikä liity niinkään niinku siihen kehykseen, jolla tätä asiaa tutkitaan, vaan tähän maailman epäselvään tilanteeseen.”
(Tilintarkastaja E)

”Ei ite voi nähä, eikä asiakas voi nähä ja sit pitäs ite osata arvioida jokaisen asiakkaan kohalta, et jatkuuks tää toiminta vähintään 12 kuukautta, kun kukaan muukaan ei tiedä, et mitä 12 kuukauden sisällä tapahtuu. Niin se on ehkä se hankala...” (Tilintarkastaja E)

Tilintarkastaja E lisäsi vielä, ettei toiminnan jatkuvuuden arvioiminen ainakaan koronakriisin seurauksena tule muuttumaan yhtään helpommaksi. Tilintarkastajat B ja C kokivat toisaalta, että toiminnan jatkuvuuden arvioiminen on osittain helpottunut koronaepidemian kestäessä, sillä tilanne on jo hieman normalisoitunut. Myös yritykset tietyillä toimialoilla ovat päässeet jatkamaan toimintaansa alun epävarmuudesta huolimatta.

”Nyt kun sen [koronaepidemian] kanssa on eletty jo vuosi niin tietysti vähän riippuen niinkun yhtiöstä, niin mä luulen, että ne on vähän jopa luotettavampia ne arviot mitä nyt tänä keväänä on tehty, että kun on tavallaan sitä historiaa sitten jo covidin ajalta, niin tota jotenkin pystyy niinkun itekin paremmin jo luottamaan, et kyl se elämä tavallaan jatkuu ja liikevaihtoo syntyy covidista huolimatta. Tai siis niinkun tietyillä toimijoilla.”
(Tilintarkastaja C)

”Kun nyt ku tos on vuos tehny sen, et ku tähän on saatu kuitenkin semmonen niinku ymmärrys vähän jo, et miten kaikki toimii ja miten tää saadaan niinku toimimaan – et noi yhtiötki on osannu hyvin modaa sitä omaa toimintaansaki, et vaikka joillaki on voinu liikevaihto tulla kolme kertaa pienemmäks, mut silti ne pysyy ihan hyvin, koska se toiminta pystytään sit suhteuttamaan siihen.”
(Tilintarkastaja B)

”Tää on nyt sitten sillä tavalla jo ehkä vähän normalisoitunu tää tilanne, että yhtiöt on mun käsityksen mukaan ikään kun jatkanut elämäänsä niin, että tää on tämän hetken toimintaympäristö ja nyt tän kanssa on vaan elettävä, niin se ei ehkä enää niin isoo painoarvoa enää tänä keväänä oo saanu.”
(Tilintarkastaja C)

Kolmessa haastattelussa viidestä nousi esiin myös tilintarkastajan suoranainen helpotus siitä, ettei hänen asiakaskuntaansa kuulunut koronaepidemian vuoksi ahdinkoon joutuneiden toimialojen, kuten ravintola-, matkailu- ja kulttuurialan yrityksiä, sillä näiden alojen tilanne on tuottanut tilintarkastajille runsaasti lisää työtä.

Tilintarkastajilta kysyttiin myös, minkälaisia keinoja tilintarkastajalla on toiminnan jatkuvuutta uhkaavien tekijöiden tunnistamiseksi. Vastauksissa korostui erityisesti kokonaisuuden arviointi ja yrityksen toimintaympäristöön liittyvät haasteet. Haastatteluiden perusteella ensimmäinen selkeä indikaattori on tilikauden tappio ja kannattavuuden merkittävä heikkeneminen aiempiin vuosiin verrattuna, minkä seurauksena tilintarkastaja keskustelee tilintarkastusasiakkaan kanssa heikentyneestä tilanteesta ja siihen johtaneista seikoista. Tilintarkastaja E:n mukaan selvitetään myös sitä, onko asiakkaalla realistinen näkemys siitä, miten tilanne voitaisiin korjata. Lisäksi keinovalikoimaan kuuluu erilaisten tunnuslukujen seuraaminen ja analysointi. Tilintarkastaja D korosti myös, että yleisen toimintaympäristön ja siihen sisältyvien riskien ymmärtäminen on merkittävässä roolissa yksittäisten yhtiöiden toiminnan kannalta.

Tilintarkastajien näkemykset siitä, tulisiko toiminnan jatkuvuuden arviointia ja jatkuvuuteen liittyviä riskejä korostaa entisestään tilintarkastuskertomuksessa, olivat pääasiassa yhteneviä. Toiminnan jatkuvuuden arvioiminen oli koettu erityisesti koronaepidemian johdosta tärkeäksi

ja siihen oli panostettu tilintarkastuksissa tavallista enemmän. Toisaalta tilintarkastajat Tilintarkastaja D:tä lukuun ottamatta eivät kokeneet, että asiaa olisi tarvetta korostaa entisestään, sillä toiminnan jatkuvuuden arvioiminen kuuluu joka tapauksessa tilintarkastajan tehtäviin ja on ”tilintarkastajan omalla vastuulla, että se ihan oikeasti niinkun käy läpi sitä asiaa”, kuten Tilintarkastaja C asian ilmaisi. Tilintarkastaja D:n mukaan toiminnan jatkuvuuden arvioimisen korostaminen olisi tarpeellista, sillä hänen mukaansa tilintarkastustoimialalla kaikki eivät ole yhtä avoimia tilintarkastuskertomuksen mukauttamisen suhteen.

”Mul on semmonen hihatuntuma, et toimialalla ei välttämättä kaikki oo ikään ku niin avoimia sille ajatukselle, et sitä kertomusta voi mukauttaa, vaan ajattelevat sitä ikään ku asiakkaan kautta sitä tilannetta. – On esitetty tämmösiä hypoteeseja, että alalla on tilintarkastajia, jotka ajattelee sen asian sitä kautta, et jos he mukauttavat kertomuksen niin he vaikeuttavat jo ahdingossa olevan yhtiön tilannetta entisestään ja se voi vaikeuttaa yhtiön asemaa myöhemmin tulevissa rahoitusneuvotteluissa. Et tuo on ehkä semmonen ydinjuttu, et tohon ei sais ikinä mennä.” (Tilintarkastaja D)

Tilintarkastaja D:n kanssa samankaltaisia ajatuksia toivat esille myös Tilintarkastaja E ja Tilintarkastaja B haastattelujen yhteydessä.

”Tota no semmonen tuli, mikä ei kyllä itteä kosketa, mutta on huomannut sen, et toisilla on herkemmin se, että jos tilanne on vähän niinku et ollaa vähän harmaalla, ni sit se, et ei sen takii ettei se asiakas pahota mieltä niin, et se lähtee vaihtaa tilintarkastajaa ja sit jää liikevaihto saamatta omalta osalta, ni sit ehkä ollaan liian höveleitä siinä – tai just se, et ylipäätänsä pelätään antaa jotain muuta, ku vakiomuotosta [tilintarkastuskertomusta] erinäisistä syistä” (Tilintarkastaja B)

”Et varmasti aina mahtuu porukkaan sellasia, jokasella toimialalla, jotka menee helpoimman kautta ja ei tee työtä, mut antaa vaan kertomuksen, jos se on heidän tyylinsä. Mut et kyl hekin sit jossain vaiheessa saada sieltä sitte pois tai jäämään eläkkeelle. Et ite enemmänkin nään, et tää meidän toimiala kehitty ja laatu paranee. Tai toivon ainakin.” (Tilintarkastaja E)

Kysymys hallinnon tarkastuksen merkityksestä toiminnan jatkuvuuden arviointiin osoittautui puolestaan vaikeatulkintaiseksi. Tilintarkastajat katsoivat, että hallinnon tarkastus on laaja käsite, eikä tilintarkastajien ammattikunnan sisällä ole jäsentynyttä näkemystä siitä, mitä hallinnon tarkastus pitää sisällään. Tilintarkastajat olivat lähestulkoon yksimielisiä siitä, ettei koronaepidemiolla ole ollut vaikutusta hallinnon tarkastukseen. Tilintarkastaja D kuitenkin

katsoi muista poiketen, että johdon huolellisuusveloitteen myötä hallinnon tarkastus on korostunut epidemia-aikana.

”Nyt on useammin kuin aiemmin tullut pyydettyä hallitusta laatimaan kassavirtaennusteen tai kassavirtalaskelman alkaneelle tilikaudelle sen tarkastetun tilikauden jälkeen, joka omalla tavallaan vahvistaa sitä kuvaa, jonka hallituksen tulee huolellisuusveloitetta noudattaen suorittaa silloin, kun he tilinpäätöstä laativat. Et sillä tavalla joo [hallinnon tarkastus on korostunut].” (Tilintarkastaja D)

6.3 Tilintarkastus ja aiemmat kriisit

Tutkimuksessa haluttiin selvittää myös haastattelun toisen teeman mukaisesti, onko nykyisen koronaepidemian ja aiempien tilintarkastukseen vaikuttaneiden kriisien välillä havaittavissa yhtäläisyyksiä. Osa tilintarkastajasta totesi, että aika on osaltaan jo kullannut muistot edellisten kriisien vaikutusten osalta, mutta haastatteluissa toistui koronaepidemian yllätyksellisyys ja poikkeuksellinen luonne muihin kriiseihin verrattuna. Tilintarkastaja A:n mukaan koronakriisiä voidaan verrata 1990-luvun lamaan, joka hänen mielestään oli kuitenkin paljon vaikeampi yritysten kannalta.

”Sillon [90-luvun laman aikaan] tilanne oli paljon vaikeampi, koska konkurssseja tehtiin enemmän. Yrittäjillä oli paljon tuota valuuttavelkaa ja kun markka devalvoitiin pariin otteeseen ja valtio tuki pankkeja, muttei niinkään yrittäjiä. Eli pankit ehkä enemmän käytti yrittäjien ahdinkoa hyväkseen niin se oli paljon pahempi ku tämä.” (Tilintarkastaja A)

Tilintarkastajat olivat yhtä mieltä siitä, että koronakriisi poikkeaa vuoden 2008 finanssikriisistä erityisesti sen luonteen ja eriarvoisuuden vuoksi. Korona on tilintarkastajien näkemyksen mukaan kohdistunut eri tavoin toimialoihin ja ainakin toistaiseksi negatiiviset vaikutukset ovat rajoittuneet vain tiettyihin toimialoihin, jotka Tilintarkastaja D:n sanoin *”vaativat fyysisen presenssin toisen toimijan kanssa”*. Tällaisiksi mainittiin muun muassa ravitsemustoimiala, kulttuuriala sekä matkailu- ja majoitustoiminta. Keskeinen ero koronaepidemialla ja finanssikriisillä ilmenee myös kriisien syntytavassa. Toisin kuin vuoden 2008 finanssikriisissä, ei koronakriisiin ole löydettävissä syntipukkia taloudesta.

”Et nyt tää oli niinku tavallaan niin semmonen yllättävä, et kun se ei ollu niinkään kenenkään henkilön tekemisistä, vaikka niinku liian isoista tasearvoista johtuva niinku se kupla, joka puhkee sillä yrityksellä – et se ei oo semmonen niinkun tavallaan itseaiheutettu, et olis paisutettu tasetta tarkotuksella, vaan se on semmonen, et matto vetästään jalkojen alta ihan yllättäen.” (Tilintarkastaja E)

6.4 Tilintarkastus tulevaisuudessa

Haastattelun kolmas ja viimeinen teema koski tilintarkastuksen tulevaisuutta koronaepidemian jälkeen. Tilintarkastajille esitettiin yksi kysymys: Minkälaisia vaikutuksia uskot nykyisellä tilanteella olevan tulevaisuuden tilintarkastukseen?

Tilintarkastajien näkemykset poikkesivat hieman toisistaan. Tilintarkastaja E uskoi, että palaaminen normaaliin, kriisiä edeltäneeseen aikaan ottaa oman aikansa ja läsnä on epävarmuutta siitä, mitä seuraavaksi tapahtuu ja voiko vastaavaa tapahtua uudelleen. Tilintarkastajat B ja C uskoivat, että käytännön työskentelytavat ovat muuttuneet lopullisesti, joitain tarkastustoimenpiteitä voidaan jatkossakin toteuttaa etäyhteyksien avulla ja etätyön tekeminen jatkuu koronan jälkeenkin. Tilintarkastaja A ei puolestaan uskonut, että itse koronaepidemiolla olisi vaikutusta tilintarkastukseen sitä muuttavana tekijänä. Samalla kannalla oli Tilintarkastaja D, joka uskoi, että paljon asioita tulee palautumaan normaaliksi, kun epidemia on ohi. He molemmat kuitenkin korostivat tilintarkastuksen tärkeyttä ja tarpeellisuutta, ja Tilintarkastaja D erityisesti peräänkuulutti tilintarkastajan vastuuta toimia tilintarkastuksen ja tilintarkastajien ammattikunnan hyväksi.

”Se työ, joka tehdään, pitäis tehdä korkealla moraalilla ja semmosta tilannetta ei sais tulla ensimmäistäkään, että ajattelee sen asiakkaan puolesta, että kun sillä on nyt niin vaikeeta niin en mä voi siitä tässä tilintarkastuskertomuksessa sanoa ja korostaa sitä, että on vaikeeta – jos tämmöstä viestiä ei tilintarkastuksella pysty antaa niin silloin voidaan ihan perustellusti kysyä, että onko tämmösellä tilintarkastuksella mitään merkitystä, jos se joka kerta annetaan vaan se vakiomuotoinen kertomus, oli se tilanne mikä tahansa.” (Tilintarkastaja D)

7 Pohdinta

7.1 Johtopäätökset

Tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, miten maaliskuussa 2020 Suomessa alkanut koronavirusepidemia on vaikuttanut tilintarkastukseen ja toiminnan jatkuvuuden arvioimiseen tilintarkastustyössä, sekä onko koronaepidemian ja aiempien tilintarkastukseen vaikuttaneiden kriisien välillä löydettävissä eroja tai yhtäläisyyksiä. Tutkimuskysymyksiin lähdettiin hakemaan vastauksia haastatteleamalla alan asiantuntijoita eli tilintarkastajia.

Haastatteluissa selvisi, että koronaepidemiolla on ollut suoria vaikutuksia tilintarkastukseen. Tilintarkastustyön koettiin yhtäältä helpottuneen ja tehostuneen etätyöskentelyn ansiosta ja toisaalta myös hidastuneen. Tilintarkastajat olivat onnistuneet uuden haasteen edessä hyvin

ja tilintarkastajat olivat oman kokemuksensa mukaan pystyneet muuttamaan työskentelytapojaan kriisin kohdatessa, vaikkakin epävarmuus tulevasta olikin usein läsnä. Tilintarkastajat olivat muun muassa toteuttaneet fyysistä läsnäoloa vaativia tilintarkastustoimenpiteitä etäyhteyksin erilaisin videoyhteyksin, mikä oli koettu tehokkaaksi, ja osa tilintarkastajista uskoi hyödyntävänsä poikkeusolojen keinoja myös kriisin päätyttyä.

Tutkimustulosten perusteella ei voida sanoa, että koronaepidemiolla olisi merkittäviä yhtäläisyyksiä aikaisempiin kriiseihin tilintarkastuksen näkökulmasta. Koronakriisi poikkeaa edellisistä kriiseistä muun muassa siten, ettei se kohtele kaikkia toimialoja tasapuolisesti.

Tutkimustuloksista kävi ilmi myös, ettei koronaepidemiolla ole ollut merkittävää vaikutusta tilintarkastuskertomusten mukauttamiseen eli siihen, ettei tilintarkastuskertomusta anneta vakiomuotoisena. Toiminnan jatkuvuuden arvioiminen on kuitenkin noussut korostetumpaan arvoon, mitä pidettiin yleisesti hyvänä asiana. Osa tilintarkastajista koki, että koronan myötä toiminnan jatkuvuuden arvioiminen on ollut tavallista haastavampaa.

Koronaepidemia ei ole vielä ohi tämän tutkimuksen valmistuttua, eikä kenelläkään ole varmaa tietoa siitä, milloin epidemia päättyy ja mitä tulevaisuus tuo tullessaan. Tilintarkastajat uskoivat, että monessa asiassa palataan entiseen, mutta osa koki työtapojen muuttuneen pysyvästi. Mielenkiintoista olisikin tutkia epidemian päätyttyä, minkälaisia pysyviä vaikutuksia se aiheuttaa tilintarkastukseen.

Tämän tutkimuksen haastatteluun osallistuneista tilintarkastajista kenelläkään ei ollut asiakkaina yrityksiä, jotka kuuluisivat koronaepidemiasta eniten kärsineisiin toimialoihin, mikä voi osaltaan vaikuttaa tutkimustuloksiin. Tutkimus voitaisiinkin toteuttaa uudelleen sillä erolla, että haastateltaisiin erityisesti sellaisia tilintarkastajia, joiden asiakaskuntaan kuuluu ravintola-, matkailu- ja kulttuurialan yrityksiä. Tällöin kokemukset voisivat olla hyvin erilaisia, sillä tähän tutkimukseen haastatelluista tilintarkastajista moni koki olevansa onnekaassa asemassa, kun asiakaskuntaan ei kuulunut kyseisten toimialojen yrityksiä.

Tutkimus edustaa vain pientä joukkoa tilintarkastajista, mutta se kuvastaa kuitenkin hyvin tilintarkastajien kokemuksia koronaepidemiasta ja sitä, minkälainen rooli toiminnan jatkuvuuden arvioinnilla on ollut.

7.2 Tutkimuksen luotettavuus

Tutkimuksen lopuksi on syytä arvioida vielä tutkimuksen luotettavuutta. Tutkimuksen luotettavuutta arvioidaan usein reliabiliteetin ja validiteetin kautta, vaikkakin monissa tutkimusmetodeja käsittelevissä teoksissa (esim. Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2013; Tuomi & Sarajärvi 2018; Saaranen-Kauppinen & Puusniekka 2006) nostetaan esille kysymys siitä, sopivatko määrällisen tutkimuksen piirissä syntyneet reliabiliteetti ja validiteetti laadullisen

tutkimuksen arvioimiseen. Tuomen ja Sarajärven (2018, 164) mukaan tutkimuksen luotettavuutta voidaankin arvioida monin tavoin eikä yhtä yleistä ohjetta ole olemassa.

Reliabiliteetilla arvioidaan Tuomen ja Sarajärven (2018, 160) mukaan tutkimuksen toistettavuutta. Validiteetilla puolestaan arvioidaan tutkimuksen pätevyyttä eli sitä, onko tutkimuksella tutkittu juuri sitä, mitä oli tarkoituskin (Tuomi & Sarajärvi 2018, 160). Saaranen-Kauppinen ja Puusniekka (2016, 3.3.1) huomauttavat, että usein laadullisen tutkimuksen yhteydessä juuri validiteetti eli tutkimuksen pätevyyden arviointi saa suuremman arvon kuin reliabiliteetti.

Hirsjärven, Remeksen ja Sajavaaran (2013, 232) mukaan tutkimuksen luotettavuutta voidaan lisätä antamalla tarkka ja totuudenmukainen selostus tutkimuksen toteuttamisen vaiheista. Aineiston hankinnan osalta tulisi kertoa muun muassa se, miten aineisto on kerätty, keräämiseen käytetty aika, mahdolliset virhetulkinnat sekä tutkijan itsearviointi tilanteesta. Aineiston analysoinnissa puolestaan korostuu luokittelujen tekeminen ja niiden taustojen avaaminen. Tutkimustulosten tulkinnan luotettavuutta voidaan niin ikään kohentaa tuomalla tutkimusselosteeseen suoria otteita haastatteluista tai esittämällä muita tutkimusaineistoon liittyviä autenttisia dokumentteja. (Hirsjärvi, Remes & Sajavaara 2013, 232-233.) Tuomen ja Sarajärven (2018, 164) mukaan tutkimusraportissa on myös hyvä tuoda ilmi, miten tutkimuksen tiedonantajat on valittu ja miten heihin on oltu yhteydessä. Lisäksi on asianmukaista kertoa, minkälainen tutkija-tiedonantaja-suhde tutkimusta tehtäessä on vallinnut. (Tuomi & Sarajärvi 2018, 164.)

Tutkimuksen tekemisessä on noudatettu Tutkimuseettisen neuvottelukunnan (TENK) hyvää tieteellistä käytäntöä koskevia ohjeita, kuten rehellisyyttä, tarkkuutta ja yleistä huolellisuutta läpi koko tutkimusprosessin (Tutkimuseettinen neuvottelukunta 2012, 6). Opinnäytetyön tutkimusosiossa on selostettu seikkaperäisesti tutkimuksen eteneminen aina tutkimuksen aiheen valinnan taustoista ja asiantuntijahaastatteluiden toteuttamisesta aineiston analysointiin. Tutkimuksen luotettavuuden lisäämiseksi myös tutkimustulosten esittelyn yhteydessä on käytetty sitaatteja asiantuntijahaastatteluista niiden alkuperäisessä esittämismuodossaan ja asiayhteyksissään.

Tutkimusmenetelmäksi valittiin laadullinen puolistrukturoitu asiantuntijahaastattelu, sillä tutkimuksen tarkoituksena oli selvittää, miten äkillinen kriisi vaikuttaa tilintarkastukseen ja tilintarkastusasiakkaan toiminnan jatkuvuuden arvioimiseen ja parhaiten tällaista kokemukseen perustuvaa tietoa voitiin tutkia haastatteleamalla tilintarkastajia henkilökohtaisesti. Vaihtoehtoisena tutkimusmenetelmänä olisi voitu käyttää myös kyselyä. Tutkimusta suunniteltaessa todettiin kuitenkin, ettei kyselyn toteuttaminen olisi ollut mielekästä opinnäytetyön rajatut aikaresurssit huomioiden. Lisäksi tämä opinnäytetyö toteutettiin itsenäisesti ilman toimeksiantajaa ja riski kohderyhmän tavoittamisesta ilman

valmiita kontakteja olisi muodostanut liian ison riskin tutkimuksen onnistumiselle.

Asiantuntijahaastattelu osoittautui oikeaksi valinnaksi, sillä se oli menetelmänä joustava ja mahdollisti myös sen, että haastateltaville voitiin esittää tarvittaessa vastausta täsmentäviä kysymyksiä, eikä tutkimusaineistoon siten jäänyt epäselvyyksiä.

Lähteet

Painetut

Halonen, K. & Steiner M-J. 2009. Tilintarkastusprosessi käytännössä. Helsinki: WSOYpro.

Hirsjärvi, S., Remes, P. & Sajavaara, P. 2013. Tutki ja kirjoita. 18. painos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Horsmanheimo, P. & Steiner M-J. 2017. Tilintarkastus - asiakkaan opas. 5. uudistettu painos. Helsinki: Alma Talent.

Horsmanheimo, P., Kisanlahti, T. & Steiner M-J. 2017. Tilintarkastuslaki ja EU:n uudistunut tilintarkastussääntely - kommentaari. 2. uudistettu painos. Helsinki: Alma Talent.

KHT-yhdistys - Föreningen CGR ry. 2010. Tilintarkastajan rooli asiakasyrityksen taloudellisissa vaikeuksissa. Helsinki: KHT-yhdistys - Föreningen CGR.

Korhonen, K. 2002. Haavoitettu jättiläinen - Yhdysvallat syyskuun 2001 jälkeen. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Otava.

Luumi, J. 2009. Tilintarkastus taloudellisen laskusuhdanteen aikana. Teoksessa Heiskanen, J., Kihn, L-A., Salme, N. (toim.). Näkökulmia laskentatoimeen ja tilintarkastukseen. Tampere: Tampere University Press, 70-83.

Raitio, J. 2021. Suositus selkiyttää ja ohjaa hallinnon tarkastuksen sisältöä. Profiitti - Talous & tilintarkastus. 1/2021. Helsinki: Suomen Tilintarkastajat. 10-12.

Ronkainen, S., Pehkonen, L., Lindblom-Yläne, S. & Paavilainen, E. 2013. Tutkimuksen voimasanat. 1.-2. painos. Helsinki: Sanoma Pro.

Ruohonen, J. 2020. Tilintarkastaja osakeyhtiön hallinnon tarkastajana. Helsinki: Alma Talent.

Tomperi, S. 2018. Tilintarkastus - Normeista käytäntöön. 4. uudistettu painos. Helsinki: Edita Publishing.

Tuomi, J. & Sarajärvi, A. 2017. Laadullinen tutkimus ja sisällönanalyysi. Uudistettu laitos. Helsinki: Kustannusosakeyhtiö Tammi.

Sähköiset

Alastalo, M. & Åkerman, M. 2010. Asiantuntijahaastattelun analyysi: Faktojen jäljillä. Teoksessa Ruusuvoori, J., Nikander, P. & Hyvärinen, M. (toim.). Haastattelun analyysi. E-kirja. Tampere: Vastapaino, 312-329.

Alastalo, M., Åkerman, M. & Vaittinen, T. 2017. Asiantuntijahaastattelu. Teoksessa Hyvärinen, M., Nikander, P. & Ruusuvuori, J. (toim.). Tutkimushaastattelun käsikirja. E-kirja. Tampere: Vastapaino, 181-197.

Appelbaum, D., Budnik, S. & Vasarhelyi, M. 2020. Auditing and accounting during and after the COVID-19 crisis. The CPA Journal. Viitattu 28.4.2021.

<https://www.cpajournal.com/2020/07/08/auditing-and-accounting-during-and-after-the-covid-19-crisis/>

Fimea 2021. Pandemia. Viitattu 6.5.2021.

<https://www.fimea.fi/ammattilaiset/influenssa/pandemia>

HE 194/2006 vp. Hallituksen esitys Eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja siihen liittyväksi lainsäädännöksi. Viitattu 15.3.2021.

https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Documents/he_194+2006.pdf

HE 25/2014 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle tilintarkastuslaiksi ja laiksi julkishallinnon ja -talouden tilintarkastuksesta sekä eräiksi niihin liittyviksi laeiksi. Viitattu 25.3.2021.

https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Documents/he_254+2014.pdf

HE 70/2016 vp. Hallituksen esitys eduskunnalle laiksi tilintarkastuslain muuttamisesta ja eräiksi siihen liittyviksi laeiksi. Viitattu 11.4.2021.

https://www.eduskunta.fi/FI/vaski/HallituksenEsitys/Documents/HE_70+2016.pdf

Horsmanheimo, P. 2019. EU-säädösreformin vaikutuksista tilintarkastusalan sääntelyyn ja valvontaan Suomessa. Teoksessa Kihn, L-A., Oulasvirta, L., Ruohonen, J., Rönkkö, J. & Wacker J. (toim.). Talous, sääntely ja ohjaus - tarkastuksen ja valvonnan ajankohtaiskysymyksiä. Tampere: Tampere University Press, 31-51. Viitattu 23.4.2021.

<http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-004-5>

International Federation of Accountants. 2018. Kansainväliset laadunvalvontaa, tilintarkastusta, yleisluontoista tarkastusta, muita varmennuspalveluja ja liitännäispalveluja koskevat standardit ja muut ohjeet 2018. Suomenkielinen julkaisu: Suomen Tilintarkastajat ry. Helsinki. Viitattu 8.3.2021. <https://stakatemia.fi/tuote/kansainvaliset-tilintarkastusalan-standardit-onlinejulkaisu/>

Kandemir, H. 2013. The EU law on auditing and the role of auditors in the global financial crisis. International Journal of Disclosure and Governance, Vol. 10, 213-233. Viitattu 27.2.2021. <https://ssrn.com/abstract=2314580>

Kihn, L-A., Oulasvirta L., Ruuhonen, J., Rönkkö J. & Wacker, J. 2019. Talous, sääntely, ohjaus - tarkastuksen ja valvonnan ajankohtaiskysymyksiä. Tampere: Tampere University Press. Viitattu 3.5.2021. <http://urn.fi/URN:ISBN:978-952-359-004-5>

Kirjanpitolaki 1336/1997. Viitattu 22.2.2021.
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1997/19971336#L3P3>

Laine, R. 2020. Korona haastaa tilintarkastajat. Blogikirjoitus. Suomen Tilintarkastajat ry. Viitattu 10.5.2021. <https://tilintarkastajat.fi/blogit/korona-haastaa-tilintarkastajat/>

Laki avoimesta yhtiöstä ja kommandiittiyhtiöstä 389/1988. Viitattu 2.3.2021.
<https://finlex.fi/fi/laki/ajantasa/1988/19880389>

Launiemi, M. 2015. Kansainvälisten tilintarkastusstandardien mukainen tilintarkastusprosessi. Opinnäytetyö. Lahden ammattikorkeakoulu. Viitattu 26.2.2021.
<http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-2015112517671>

Lehti, T. 2013. Tilintarkastajan going concern -raportoinnista ennen konkurssia. Opinnäytetyö. Satakunnan ammattikorkeakoulu. Viitattu 24.2.2021.
<http://urn.fi/URN:NBN:fi:amk-201401201542>

Osakeyhtiölaki 624/2006. Viitattu 2.3.2021.
<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2006/20060624>

Patentti- ja rekisterihallitus. 2019. Mitä on hyvä tilintarkastustapa? Viitattu 21.2.2021.
<https://www.prh.fi/fi/tilintarkastusvalvonta/tilintarkastuksenlaatu/mitaonhyvatilintarkastustapa.html>

Ruohola, J. 2020. Tilintarkastusprosessi taloudellisten poikkeusolojen aikana. Tilintarkastajien kokemat ammatilliset haasteet. Pro gradu -tutkielma. Turun yliopisto, kauppakorkeakoulu. Pori. Viitattu 24.2.2021. <http://urn.fi/URN:NBN:fi-fe20201223102851>

Saaranen-Kauppinen, A. & Puusniekka, A. 2006. Validiteetti. KvaliMOTV - Menetelmäopetuksen tietovaranto. Tampere: Yhteiskuntatieteellinen tietoarkisto. Viitattu 3.5.2021. https://www.fsd.tuni.fi/menetelmaopetus/kvali/L3_3_1.html

Salonen, K. 2013. Näkökulmia tutkimukselliseen ja toiminnalliseen opinnäytetyöhön. Opas opiskelijoille, opettajille ja TKI-henkilöstölle. Turun ammattikorkeakoulu. Viitattu 26.2.2021.
<http://julkaisut.turkuamk.fi/isbn9789522163738.pdf>

ST-Akatemia Oy. 2020. Tilintarkastajan raportointi 2020 - Kertomukset, lausunnot ja muut asiakirjat. Online-julkaisu. Helsinki: Suomen Tilintarkastajat. Viitattu 3.3.2021.

<https://stakatemia.fi/tuote/tilintarkastajan-raportointi/>

Tilastokeskus. 2020. Talouden tilannekuva: korona on koetellut vaihtelevasti eri toimialoja. Viitattu 10.5.2021. <https://www.stat.fi/uutinen/talouden-tilannekuva-korona-on-koetellut-vaihtelevasti-eri-toimialoja>

Tilintarkastuslaki 1141/2015. Viitattu 22.2.2021.

<https://www.finlex.fi/fi/laki/ajantasa/2015/20151141#L4P3>

Tutkimuseettinen neuvottelukunta. 2012. Hyvä tieteellinen käytäntö ja sen loukkausepäilyjen käsitteleminen Suomessa: Tutkimuseettisen neuvottelukunnan ohje 2012. Viitattu 10.5.2021.

https://tenk.fi/sites/tenk.fi/files/HTK_ohje_2012.pdf

Valtioneuvoston asetus tilintarkastuksesta 1377/2015. Viitattu 2.3.2021.

<https://www.finlex.fi/fi/laki/alkup/2015/20151377>

Vilkkä, H. 2021. Tutki ja kehitä. E-kirja. 5. päivitetty painos. Jyväskylä: PS-kustannus.

Willekens M., Dekeyser S. & Simac I. 2019. EU Statutory Audit Reform: Impact on costs, concentration and competition. Study for the Committee on Economic and Monetary Affairs, Policy Department for Economic, Scientific and Quality of Life Policies. European Parliament, Luxembourg. Viitattu 30.3.2021.

[https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU\(2019\)631057](https://www.europarl.europa.eu/thinktank/en/document.html?reference=IPOL_STU(2019)631057)

Kuviot

<i>Kuvio 1: Tapahtumat tai olosuhteet, jotka voivat antaa merkittävää aihetta epäillä yhteisön toiminnan jatkamisen edellytyksiä (mukaillen IFAC 2018, 845-846).....</i>	<i>22</i>
<i>Kuvio 2: ISA 570.A16 mukaiset lisätoimenpiteet, kun tapahtumia tai olosuhteita on tunnistettu (mukaillen IFAC 2018, 849-850).....</i>	<i>24</i>
<i>Kuvio 3: Toiminnan jatkuvuuteen perustuvan laskentaperusteen käyttämisen asianmukaisuus ja vaikutukset tilintarkastuskertomukseen ISA 570 -standardin mukaisesti.....</i>	<i>26</i>
<i>Kuvio 4: Haastattelun teemat</i>	<i>31</i>

Taulukot

<i>Taulukko 1: Haastateltavien taustatiedot</i>	<i>31</i>
---	-----------

Liitteet

Liite 1: Asiantuntijahaastattelun kysymykset	50
--	----

Liite 1: Asiantuntijahaastattelun kysymykset

Asiantuntijahaastattelun kysymykset

Haastateltavien taustatiedot

- Auktorisoinnin taso
- Tilintarkastuskokemus vuosina
- Tilintarkastusten määrä vuodessa
- Tarkastettavien yritysten koko
- Tarkastettavat toimialat
- Mukautettujen tilintarkastuskertomusten määrä vuosina 2020–2021
- Mukautettujen tilintarkastuskertomusten määrä ennen koronaepidemiaa

Tilintarkastus äkillisen kriisin aiheuttamissa poikkeusoloissa

- Miten poikkeusolot ovat vaikuttaneet tilintarkastukseen?
- Minkälaisia keinoja tilintarkastajalla on varautua äkillisiin poikkeusoloihin?
- Tukeeko tilintarkastuksen nykyinen sääntely mielestäsi riittävästi tilintarkastajan keinoja varautua äkillisiin poikkeusoloihin?

- Miten poikkeusolot ovat vaikuttaneet mukautettujen tilintarkastuskertomusten määrään? Mitkä ovat olleet yleisimmät tekijät, jotka ovat johtaneet mukautetun kertomuksen antamiseen?

- Miten ISA 570 Toiminnan jatkuvuus -standardi on näkynyt pandemian aikaisissa tilintarkastuksissa?
- Minkälaisia keinoja tilintarkastajalla on tunnistaa riski toiminnan jatkuvuudelle?
- Tulisiko toiminnan jatkuvuuden arviointia ja toiminnan jatkuvuuteen liittyviä riskejä mielestänne korostaa entisestään tilintarkastuskertomuksessa?
- Korostuvatko poikkeusolojen tilintarkastuksessa erityisesti joidenkin tiettyjen toimintojen tarkastus?

- Oletko kokenut joidenkin tarkastustoimenpiteiden suorittamisen haastavaksi poikkeustilanteessa?
- Minkälainen merkitys hallinnon tarkastuksella on toiminnan jatkuvuuden arvioinnin kannalta?
- Onko hallinnon tarkastus korostunut poikkeustilanteessa? Miten?

Tilintarkastus ja aiemmat kriisit

- Minkälaisia eroja nykyisessä tilanteessa on verrattuna aiempiin niin kutsuttuihin tilintarkastuskriiseihin?

- Aiempien kriisien jälkipyykissä (2000-luvulla) tilintarkastajien työtä kritisoitiin puutteellisesta toiminnan jatkuvuuden riskien raportoinnista. Mitkä ovat mielestäsi keskeiset tekijät, jotka voivat johtaa virheelliseen raportointiin?

Tilintarkastus tulevaisuudessa

- Minkälaisia vaikutuksia uskot nykyisellä tilanteella olevan tulevaisuuden tilintarkastukseen?